

Zenbait bisitari britainiar Bilbon Lehen Karlistada garaian

Mikel Alberdi Jauna

Zumalakarregi Museoa

Bilboren deskribapena 1830.eko hamarkadan bisitatu zuten britainiarren ikuspegiak. Hamarkada ia osoa Karlistadak betetzen du baina gerra aurretik etorritako zenbait bidaiariekin hasiko gara. H.D. Inglis, S.M. Cook eta R. Ford, besteak beste. Ondoren britainiarrek Karlistadan izandako partaidetza aztertuko dugu, Eliot hitzarmena eta Britainiar Lejio Laguntzailea. Gerra garaian Bilbo bisitatu zutenen artean Heningsen, Evans, Stephens, Morre, Byng Hall eta, bereziki, J.F. Baconen testigantzak aztertuko ditugu.

Británicos en Bilbao durante la primera guerra carlista (1833-1839)

Se ofrece la visión y descripción de Bilbao realizada por viajeros británicos en el decenio de 1830. Ofrecemos las visiones de H.D.Inglis, S.m.Cook y R. Ford, viajeros que visitaron Bilbao antes de la guerra. A continuación se analiza la participación de la Legión Británica, el compromiso de Eliot .

Heningsen, Evans, Stephens, Morre, Byng Hall y particularmente J.F. Bacon realizaron interesantes y sugestivas observaciones sobre Bilbao y sus habitantes.

The British in Bilbao during the First Carlist War (1833-1839)

The view and description of Bilbao made by British travellers in the decade of 1830s is presented. We offer the views of H.D. Inglis, S.M. Cook and R. Ford, travellers who visited Bilbao before the war. Next the participation of the British Legion is analysed, formed by Eliot, Heningsen, Evans, Stephens, Morre, Byng Hall and in particular J.F.Bacon, who made interesting and suggestive observations about Bilbao and its inhabitants.

Lan honen helburua XIX. mendeko laugarren hamarkadan bisitari britainiarrak Bilbo nola ikusi zuten aztertzea da. Horretarako zenbait bidaiarien testigantzak erabili ditugu, baina, garaiaren aginduz, gehienak gerra egitera etorritako militarrek ala kontatzera etorritako kazetariak izango dira. Izan ere, 1830.eko hamarkada gogorra izan zen hiri honentzat, ia osorik Karlistadak bete, bereak eta bi ikusi zituzten garaiko bilbotarrek. Dena den, ez genuke kontakizun militar soilean erori nahi, ezinbestez gerrari buruz ihardungo badugu ere. Ildo honetan, 1830.ean Bilbon egondako bidaiari baten testu euskartua eskaintzen dugu, gehigarri modura.¹

Gerra aurrekoak

Egilea, *Henry David Inglis*, bizibidez idazlea zen. Zenbait probintzietako egunkarien zuzendari izateaz gain, eleberri eta bidaia liburuak idazten zituen. Beste bidaia liburu egile britainiarrek –militar, diplomatiko edota aberats aspertuak– “milord”aren itxura zabaltzen zuten bitartean, Inglis bidaiatzean lanean ari zen.² Azterketarako erabili dugun argitalpenaren portada bere ekimen ugarien islada dugu: *author of “Ireland in 1834” “Channel Islands” “A journey throug Norway” “The Tyrol” &c. &c.*³ Gazterik hil zen, berrogei urte zituela, baina bost urte lehenago Bilboko kaleak ezagutzeko beta izan zuen. Liburuak lehenengo aldiz argitaratu zenean “Spain in 1830” izenburua zerman⁴. Kazetari eta idazle baten ikuspegia eskaintzen digu, beraz, Ingliseak.

Bilbo berezia egingo zaio, mendiz inguratuta egonik,aldi berean itsas-portua delako. Gurdiek hirigunean sartzea debekatua izatea izango da bere arreta jasoko duen estraineko gauza. Birritan aipatuko du ubideak zaintze arren hartutako erabaki hau eta bere ondorioa, hiriaren lasaitasuna. Euskal gurdi zaratatsuen eraginetik kanpo zegoen hiria⁵.

“San Nicolas” ostatuan hartuko du alojamendua, *Bilbokorik onena eta penintsulako onenetarikoa*.

¹ Itzulpena, bizkaiera batura, gure lagun Agurtzane Barrenetxeari zor diogu.

² Inglisen biografiarako: ALBERICH, José. *Del Támesis al Guadalquivir. Antología de viajeros ingleses en la Sevilla del siglo XIX*. Universidad de Sevilla, 2000. 47-48 ork.

³ Bigarren argitaraldia: INGLIS, Henry D. *Spain*. London: Whittaker and, Co., 1837. Hemen-dik aurrerako aipamenak: vol. I, 16-38 ork.

⁴ FOULCHÉ-DELBOSC, R. *Bibliographie des voyages en Espagne et Portugal*. Madrid: Julio Ollero, 1991. 196 or.

⁵ Euskal Herritik pasa diren bidaiari gehienak aipatzen zuten gurdien gurpilak ateratako zarata itzela. Teophile Gautier idazle erromantikoaren deskribapena ez da nolana hikoia: “Soinu bitxi, ulertezin, marranta, beldurgarri eta irrigarriak belarriak burrunbatzen zizkidan azken aldian; bizirik lumatutako beleak, haur jipoituak, katu arreskeak, harri gogorrean zorrozten ari diren zerrak, harraskatutako eltzeak, ziruditela esan zitekeen (...) baina olioztatu gabeko gurdi gurpilak ziren, ziurrenik gurdizainak nahiago zuelako koipea bere sopan erabili.” GAUTIER, Theophile. *Voyage en Espagne*. Paris, 1840.

Zezenketen ohiartzuna izango du ondoren mintzagai, amaitu berriak baiziren infantearen ohorez ospatutakoak, eta aurrerago esango digunez, hauek baitira hiriko dibertsio ia bakarrak. Izan ere, ez omen zegoen antzerkirik bera etorri zenean, zegoena erre egin baizen, praileen eraginez, jendeak esan zionaren arabera.

Jarraian Bilbo hiri zikin eta kiratsdun bezala deskribatuko du, bere burua-ekin kontraesanean eroriz, orrialde batzu beranduago kaleak ureztatuz garbitzeko sistema, *sano erabilgarria eta gitxitan ikusitakoa*, mirespenez gorai-patuko baitu. Aurrerago aipatuko dugun britainiarrentzat prestatutako gidak, berriz, honela dio:

*Espainiako, gu Europako esatera ausartuko ginateke, hiririk garbientakoa, bibaiak odi eta kanalen bitartez kaleak garbitzen baiditu. Hain da garbia ezen usain txarrik apenas somatzen den: honek atzeritarren atentzioa deitzen du*⁶.

Bilboko azoka ere aztertuko du Inglisez, beretzat *beti dago Espainiatik datozen produktu guztiekaz hornituta eta prezio egokian*.

Ondoren, bere ostatu lehiotik begira, bizkaitarren eta andaluziarren arteko konparaketa egingo du, desberdintasun itzelak aurkituz. Bizkaitarren duintasuna azpimarratuko du, *beste inork ez dituen eskubide bereziak oinordetu dabezela dakielako*. Bestalde, herritar xumeen intolerantzia, goi mailakoen ilustrazioarekin parekatuko du, bere aburuz, *Espainiako beste inon ez nituen aurkituko Bizkaian besteko buru argiak eta aurrerakoiak*.

Hiriaren krisi ekonomikoa ere aztertuko du ondoren, merkataritza gainbehera aurkituko du, baita burdingintza ere, baina, halan da guztiz ere, Bilbo hiri aberatsa dena baieztatuko du.

Otorduen azterketa zehatza egin ondoren, merkaturako gai nagusien prezioak eskainiko ditu, azkenik *bizimodua ez da garestia Bilbon* ondorioztatzen.

Bilboko monumentuei buruz mintzatzen denean, kanposantu berria azpimarratuko du. Ondoren Begoñako Andra Mariz gain, komentu eta monastegi ugariak deskribatuko ditu. Besteak beste karmeldarren aberastasuna baieztatu ostean, ironiaz honela dio: *“el Desierto” izeneko lurratal baten jabeak dira nabiz eta “el Paradaiso” izena egokiago izango litzatekeen*. Mojeei buruz bere iritzi ezkorra emango du, Santa Monica komentua bisitatu eta gero:

tamalgarrria da mundu honetatik aparte bizi diren horreek gala-zota eukitzea barremanik txikiena be izaten. Sentimenduak itoarazi daitekez, eta itxaropenak lurperatu.

---

⁶ GOICOECHEA, Sotero. *A luminous Guide for the British Cooperative Forces in Spain*. Bayonne: M. Lamaignere, 1836. 30 or.

Gero ospitala bisitatuko du eta bertan gaisoak irakurtzen ikusteari eskainiko dio bere arreta. Umezurtzen egoera ere aztertzen du egileak, beraientzat prestatutako etxeak diru falta latza duena azpimarratuz.

Egunero iluntzean Suitzar kafetegira joaten omen zen Inglis. Bertan karta-jokoan zebilen laukote batek harrituko du, gelditu gabe aurpegiarekin keinuka zebiltzalako. Jakin zuen jokalaria mus zeritzon jokoan zihardutela eta honela dio idazle britainiarrek:

Bizkaiko jokurik zabalduena da eta itxura danez, bizitza osoan aritu behar da musean sano ona izateko.

Bilbo inguruko nekazaritzaz ere badu zer esanik, besteak beste ardoaren laborantza zabaltzen ari zena baieztatuz.

Eguraldia eta ohikoen diren gaixotasunei ere atal bat eskaintzen die, lehenengoaren aldaketa ugariak erreumaren hedakuntzan duen eragina aditzera emanaz.

Foruak ere aztertzen ditu, Bizkaikoen zenbait xehetasun adieraziz. Zalantzak ditu Foruen onuragarritasunari buruz, *eskubideak dira bai, baina ez dago bain argi eskubide egokiak diren ala ez*. Eta, azkenik, jutzitari kritika gogorra egingo dio, bere aburuz pobreak ezinbestez galtzaile baitira auziak luze jotzen duenetan:

argi dago, diru asko behar dan lez goragoko justizi-istantziara jartzeko, aberatsenak bakarrik ahal dabela auzia luzatu eta ondorioz, eurok daukiela ondo libratzeko aukera gebien.

Azken baieztapen hau ez dut uste Euskal Herrian soilik gertatzen den zer-bait denik, baina Inglisen nolabaiteko gizarte kontzientziaren adierazpena dugu. Beraz, gehigarri modura aurki dezakezuen testua, garaiko kazetaritza modu baten eredu da, maiz beste idazleek aitortu gabe erabiliko dutena⁷.

Plagio kasu nabarmenetako bat dugu hurrena apiatu behar dugun liburu anonimoa: *Spain yesterday and to-day*.⁸ Portadan egiletzat agertzen den "Andere" anonimoak Inglisen testua hartu eta erreportai formatua aldatuz –famili baten bidaia nobelatu modura idazten du-, zenbait pasartetan hitzez hitz kopiatzen du kazetariaren lana. Deigarria egiten da bereziki merkatuko produktuen prezioak Inglistek eskaintzen dituen berberak izatea. Baina liburua hona ekarri badugu, Inglisti kopiatutako zatietatik kanpo egiten dituen komentarioengatik izan da. Lehenak, Bizkaitarrei buruzkoa⁹, honela dio:

⁷ Esaterako Malagari buruzko testuan, Thomas Roscoeren "The tourist in Spain" liburua, "Inglis kopiatzera mugatzen da". GAMIR SANDOVAL, Alfonso. *Algunos viajeros del siglo XIX ante Málaga*. Universidad de Granada, 1962. 29 or.

⁸ By a Lady. London: Harvey and Darton, 1834. Bilbori dagokion zatia: 40-47 ork.

⁹ Euskaldunei buruzkoa esan dezakegu, jakina baita bizkaitar hitza hegoaldeko euskaldunak izendatzeko erabiltzen zena.

Abstemioak dira beraien bizitzan eta oso arraroa da beraietako bat likorren eraginpean ikustea.

Egia esateko ez dugu antzeko baieztapenik aurkitu garaiko testuetan. Bigarena hizkuntzari buruzkoa da. Inglisez ez du aipatu ere egingo euskara Bilboz diharduenean. Lan honetan, aitzitik, euskararen bitxikeria eta ikasteko zailtasunak aipatuko ditu egileak Bilboko gaien artean.

Hiria 1831.ean ezagutu zuen beste bidaiari britainiarra *Samuel Edward Cook* dugu, beranduago bere amaren deitura hartuko duena, Widdrington, Espainiari buruzko bere bigarren lana, 1843.goa sinatzerakoan. Itsas-Armada utzi eta bidaiatzeari lotu zitzaion famili aberats bateko seme nagusia zen idazlea eta garaiko bidaiari britainiarren artean Espainia sakonkien ezagutu zutenetakoa¹⁰. Hego Euskal Herrian lau hiriburuak bisitatu zituen, baina, tamalez, Bilbori buruzko aipua da motzena. Merkataritzaren garrantzia aipatuko du, Gaztelako artilearen biltoki nagusia dela esanez¹¹. Ondoren hiriaren erabakietan Frantziskotarren komentuaren eragina azpimarratuko du. 95 prailetik gora zirela, herri xehekoak, eta dena zuzentzen zutela esaten omen zen¹². Horregatik izango zen agian Bilbo antzeko hirien artean berezia,

eredu bitxi eta agian bakarra, itsas-portu dun hiri handi eta aberatsa izanik, emakumeen artean biziorik ez baita apenas aurkitzen.

Bidaiari-idazle britainiarretaz ari garela ezin aipatu gabe utzi *Richar Ford*, agian mendeko interesgarriena. Gainera, nahiz eta bere liburu ezagunena 1845.ean argitaratu, jakin badakigu Bilbo 1831.ean bisitatu zuena¹³. Noski, 15 urte beranduago argitaratu zuenez eta Espainiako gertaeren jarraipen zehatza egiten zuenez, lan honetan setioak ere aipatuko ditu.

Richar Ford Londresen 1796.ean jaio zen, famili aristokratiko batean. Bere aita diputatua izan zen "Tory"ekin, hau da, kontserbatzaileekin. Lege ikasketak Oxfordko Trinity Collegen burutu zituen Fordek, nahiz eta bere gizarte maila erosoak abokatu iharduna ezagutu gabe uztera eraman zuen. Ikasketak amaitu bezain laister Europako "Grand Tour" egiteari ekin zion, lau urte (1815-1819) Frantzia, Herbehereak, Alemania, Suitza eta Italia ezagutzen igaroz. Urte hauetan ezarriko ditu bere ezagutza enziklopedikoen sustraiak. 1830.ean bere

¹⁰ ROBERTSON, Ian. *Los curiosos impertinentes. Viajeros ingleses por España desde la accesión de Carlos III hasta 1855*. Barcelona: Serbal, 1988. 198 or.

¹¹ COOK, Samuel Edward. *Sketches in Spain during the years 1829-30-31-32*. London: Thomas and William Boone, 1834. Itzulpena: *R.I.E.V. n° XXI*. San Sebastián, 1930. 65-66 ork.

¹² Handik bi urteetara, Karlistadak eztanda egin zuenean, "lekuko guztiek nabarmendu zuten Bilboko gertakarietan frantziskotarrek, zibil armatuekin batera, jokatu zuten paper garrantzitsua". URQUIJO, Jose Ramón. "Bilboko setioak". *Azterketa Historikoak III*. Ormaiztegi: Zumalakarregi Museoa, 1994. 20 or.

¹³ ROBERTSON, Ian. *Ibid.* 273-282 ork.

emaztearen gaixotasuna zela medio, Inghaterrako giro hezea utzi eta Sevillara joko du bizitzera, hiru urtez penintsula osoa bisitatuz. Espainiari buruzko bere bidai-manuala (Handbook), urte luzez landu ostean argitaratu zuen¹⁴ eta, geroztik, mota honetako liburuen eredu nagusizat hartua izan da¹⁵. Izan ere, Forden idazkera dotoreak ironiaz betetako testu zoragarria borobiltzen du, nahiz eta Britainiar inperioa bere aro gorenean zegoenez, bere goitik beherako begirada gehiegi nabartzen zaion. Dena dela, egileak Estrabon, Shakespe-are edo Cervantesen aipamen mamitsuz ziprizzintzen duen lana, oso irakurke- ta gomendagarria dugu¹⁶.

Etimologia bitxi pare batekin hasten du Fordek bere Bilbori buruzko idat- zia:

Bilbao (Belo vao, hau da , “badia edo hibi ederra”) (...)

Hiriaren izen euskalduna “Ibaizabel” da, alegia, “hibai estua”, bere biburguneak dira “bilboes”...

Inghlisen antzera, Fordentzat “San Nicolas” da Bilboko ostaturik onena. Hiriaren mendien arteko kokapenak heze egiten duela dio eta biriketako gai- xotasunak oso zabalduak ondorioz. Merkatal hiria da eta ez du Arte Ederrik, zegoena gerran galdu ondoren¹⁷. Kaleak, ostera, ongi eraikiak eta etxeak altuak eta sendoak aurkitu zituen. Bilbotarrak izozkiak jatera eta jokoan arit- zera Suitzar kafetegira joaten zirela esaten digu. Dena den, ezer gutxi zegoen Fordentzat Bilbon ikusteko. Hilerria aipatuko du, ironiaz, *hilerrietan adituak direnek mirestua*. Arenala eta zubiak aipatu ondoren harategi Toskanoaz dihardu:

Hiltegia ikusgarritzat dute, hilerriarekin bakarrik parekatu daite- keena, jikuspigi zoragarriak biak!

Hiria garbia eta lasaia aurkitu zuen Fordek, gurdi eta karrozen sarrera debe- kuagatik hain zuzen. Pasealeku atseginak aurkitu zituen, Arenala eta Bander-asko puntaraino zihoana. Azkenik¹⁸ emakumeak izango ditu hizpide:

¹⁴ Liburu honen idate prozesua ezagutzeko: GIMENEZ CRUZ, Antonio. *¡Cosas de los ingleses! La España vivida y soñada en la correspondencia entre George Borrow y Richard Ford*. Madrid: Complutense, 1997. 225-254 ork.

¹⁵ FORD, Richard. *Hand-Book for travellers in Spain, and readers at home...* London, 1845

¹⁶ Gaztelerazko itzulpena: FORD, Richard. *Manual para viajeros por España y lectores en casa*. Madrid: Turner, 1988. Hemendik aurrerako aipamenak: FORD, Richard. *Manual para via- jeros por el País Vasco y Navarra y lectores en casa*. Madrid: Turner, 1981. 40-44 ork.

¹⁷ Kontuan izan behar da gerra ostean idatzia dagoena.

¹⁸ Setioei buruzko bere bertsioa eskaintzen du, (nola ez, britainiarren laguntza erabakiorra izan bide zen), baina nola aurrerago aipatuko ditugun iturriak erabili zituen, baita berak gerrari buruzko beste liburu bat idatzi ere, ez dugu hemen aztertuko.

Emakumeak Bilbon karga garraiolarien lana egiten dute, nekazalguneetan gizonena eta zaldiena egiten duten moduan.

Honekin bukatzen dira gerra aurreko bidaiariak, izan ere Fernando VII.aren eriotzakin 1833.eko udazkenean hasiko baita gatazka.

Lehenengo Karlistada

Bilbo urrian Don Carlosen alde altxako da, karlisten hiriburu bihurtuz. Hilabete barru Sarsfield generalaren tropak hirian sartzearekin liberalen esku geratuko da behin betiko, karlisten ahalegin guztiak zapuztuz. Karlistadak Europa osoan izan zuten oihartzuna eta, Erresuma Batuan, eztabaida politiko gogorak eragin zituen. “Tory”ek, konserbatzaileek, Don Carlosen borroka begi onez ikusten zuten, nahiz eta Estatu britainiarra liberalen alde egon. Izan ere, 1834.eko apirilean britainiarrek, frantziar, portugaldar eta espainiarrekin, “Aliantza Laukoitza” izenez ezagututako hitzarmena sinatu zuten¹⁹, Europako estatu liberalen elkar laguntzarako. Baina Toryek neutraltasuna aldarrikatuko dute, tartean arestian aipatu Richard Fordek²⁰, espainiarrek beraien artean konpon dezatela gatazka. Besteak beste, Lord Carnavon nabarmenduko da tesi honen alde, liburu garrantzitsu bat argitaratuz²¹. Bertan euskal Foruak aztertu ondoren hauekiko errespetua aldarrikatzen zuen, gerraren aurrean britainiarren neutraltasuna defendatuz.

Baina gobernu britainiarrak laguntza eskainiko dio bere aliatuari. Arma eta hornidurak saltzeaz gain, Britainiar itsas-armada euskal kostaldearen kontrolaz arduratuko da, karlisten arma kontrabandoa eragotziz. Bestalde Karlistadaren odolkeriak arduratuta, Lord Wellington Atzerritar Arazoen ministroak bitartekari modura Lord Eliot bidali zuen Euskal Herrira, karlisten eta liberalen arteko hitzarmen bat lortu zezan²². Zumalakarregik eta Valdes generalak sinatu zuten hitzarmenak, komisionatu britainiarraren izenez ezagutua, zaurituengana errespetua eta preso trukaketak bideratu zituen, ordura arte gehienak fusilatzen baziren.²³ Beste ondorio bat ere izan zuen hitzarmenak, karlistak

¹⁹ Hitzarmen honen gorabeherak ezagutzeko: RODRIGUEZ ALONSO, Manuel. *Gran Bretaña y España. Diplomacia, guerra, revolución y comercio (1833-1839)*. Madrid: Actas, 1991. 35-54 ork.

²⁰ Bere tesia honako hau da. Esker txarrekoak, oraindik Frantsesadan britainiarrek jokatutako paper nagusia onartu gabeak, espainiarren anai arteko borroka odoltsu eta basatietan hobe da ez sartzea. FORD, Richard. *Los españoles y la guerra. Análisis histórico sobre la Primera Guerra Carlista y acerca del invariable carácter de las guerras en España*. Madrid: Tayo, 1990. Lehenengo: London, 1837.

²¹ *Portugal and Galicia, with a review of the social and political state of the Basque provinces*. London 1836.

²² AZCARATE, Pablo de. *Wellington en España*. Madrid: Espasa-Calpe, 1960.

²³ Bitartekaritzaren gora-beherak ezagutzeko: *Papers relating to Lord Eliot's mission to Spain in the spring of 1835*. London, 1871.

gerrilari huts izatetik armada bezala nazioarteko onespena jasotzera pasa zirela.

Hitzarmenaren lekuko izan zen militar baten testigantza dakarkigu orain, Zumalakarregirekin hamabi hilabeteko kanpaina burutu zuen *Karl Ferdinand Henningsen*. Abenturazale nekagaitza, bolondres modura bildu zen Zumalakarregiren aginduetara. Karlistada ostean Errusian Schamylekin eta Hungarian Kossuthekin borrokatu zen. Ameriketara jo zuen gero Walker filibusteroarekin Ertamerikan esklabutza berrezartzeko asmoz borrokatzera. Azkenik Estatu Batuetako Sezesio gerran konfederatuekin ibili zen. Baina hona, Karlistadan izandako esperientziei buruz idatzi zuen liburu interesgarriagatik ekarri dugu²⁴.

Henningsenek, jakina, Bilbo kanpotik ezagutu zuen, 1835.eko ekainean karlistek setiatu zutenean. Durangoko bidetik zetorrela Begoñako eliz sendoa ikusi zuen urrutira hiriaren gainean. Gero zubi berrira iritsi ziren,

leku honek zubi berri izena du, baina, bere itxura zabarkitua ize-nari kontra jartzen zaio, Parisen Pont Neufekin gertatzen den lez. Setio guztian zehar, karlistek kuartel jenerala hemen kokatu zuten.

Hiri ederra iruditu zitzaion Henningseni urrutitik, *etxeak oso altuak eta ongi eraikiak dirudite, gebienak harrizkoak, balkoidunak eta denak garbiak eta ondo margotuak*. Cadiz eta Barcelona ondoren Espainiako merkatal hiri nagusia zena baieztatu zuen. Setioari zegokionez, hiria asaltoan hartzea ez zitzaion zailegia iruditzen, galera 500 gizonetik berakoa aurrakusten zuen, baina kanoien zein fusilentzako munizioen eskasiak, eraso atzeratzera behartu zuten Zumalakarregi. Biharamunean ormaiztegiarra zauritu zuten, handik hamar egunera eriotza ekarriko zion zoritxarra. Gertaera hau setioaren porrotaren iragarpena bihurtuko da. Baina oraindik beste bi astez luzatu zen.

Itsas-armada britainiarrak, arestian esan dugun lez, kostaldea kontrolatzen zegoenez, Bilborekin harremanak mantentzen jarraitu zuen. Zumalakarregik britainiar kontsularekin eta Bilbon zeuden herrikideekin kontaktua mantentzen utzi zien, baita frantsesei bereekin ere. Baina Zumalakarregiren zauriaren ondoren, karlistek ibaia moztu zuten untzi britainiarrak hirira heltzea eragotziz. Britainiar eta frantziar kontsulek elkar hizketa bat eskatu zioten Eraso jeneralarari, Zumalakarregiren oinordekoa setioaren agintaritzan, eta Henningsen bilera honetako partaide izan zen. Elkar hizketan gertatutako pasadizo batek hiriaren egoera adierazten digu. Bukaeran britainiar kontsulak Erasori eskatu omen zion:

²⁴ HENNINGSSEN, Karl Ferdinand. *The most striking events of a Twelvemonths campaign with Zumalacarregui in Navarre and the Basque Provinces*. London: John Murray, 1836. Bilbori dago-kion zatia: II, 239-270 ork.

“Dударik gabe jeneralak kontsulen eta bere familien aurkako gerra egiten ez zuenez”, utz ziezaiola morroi bat egunero bidaltzen, aspaldian probatu gabe zuen okela erostera.

Nahiz eta lehenengo setioa motza izan, ez zen hilabetera iritsi, jakien prezioak izugarri igo omen ziren Bilbon. Dena den baten batzuk oraindik bere ohiturak mantentzeko beta bazuten, esaterako frantziako kontsulak, bilera hartan bertan, bere morroiak okela egunero lortzen zuena aitortu baizuen, britainiarraren eta itzultzaileen harridurarako.

Henningsenek, azkenik, setioaren porrota kontatzen digu. Don Carlosen bigunkeriari egozten dio porrotaren arrazoia, hiriraren herena karlistatzat hartzen zuelako eta gehiegi sufri arazi nahi ez zielako.

Gertakari hau hiri barrutik bizi izan zuena, *John Francis Bacon* merkatari britainiarra izan zen. Xehetasunez beteriko kontakizun interesgarria utzi zigun Bilbon sei urtez bizitako merkatariak. Baconek liburua Henningsen kapitainarenaren erantzun modura idatzi zuen, hau da, Britainiar eritzi publikoan eragiteko asmoz. Karlisten etsai baina liberalekiko oso kritikoa izan zen Londresen 1838.ean argitaratu zuen bere liburuan²⁵. Esaterako, arestian aipatu Eliot hitzarmenaren aurkako kritika zorrotza eskaintzen digu, bereziki milizia nazionalak hitzarmenetik kanpo uzteagatik. Eliot gogor kritikatzan du, baita Valdes bera ere, militarren bizitzak salbatzeagatik, bolondresena kontutan izan gabe:

norbere sekuritatea negoziatzea, jaten eman, jantzi eta ordaintzen zieten familien bizkar, gainera beraiek bezain ongi edo hobeto borrokatzen ari zirenean.

Bilboko inguruen deskribapen zehatz eta zabala eman ondoren, gerra arauei jarraikiz defenda ezina dena esaten du, ia alde guztietatik menperatu baidaiteske.

Lehenengo setioari buruz ari dela, Ebsworth kapitainaren gidaritzapean britainiar itsas armadako talde txiki batek -30 bat gizon bi kanoiekin- jokatu-tako papera goraiapatuko du. Nola ez, beraiek izan ziren Bilboko defentsan gehien nabarmendu zirenak.

Bestalde, lehenengo setioan militar liberalen antolakuntza eta borroka maila eskasa azpimarratzen du, Bilboko herriaren kemena eta udalaren antolakuntza ohoratzen dituen bitartean. Karlistei zegokienez, koldartzat hartzen ditu,

---

²⁵ Bere liburua, *Six years in Biscay: comprising a personal narrative of the sieges of Bilbao, in June 1835 and Oct. to Dec., 1836*. London: Smith, Elder and Co., 1838, segituan itzuli zuen Victor Luis Gaminde bilbotarrak, baita argitaratu ere urte hartan bertan, baina ez osorik, sarrera eta estraineko bi kapitulu bakarrik. Gainera Baconek Espartero eta beste buruzagi liberalak gogor kritikatzan zituenez, Gaminde ez zen ausartu iritzi horiek zabaltzera eta pasarte osoak desagertarazi zituen. Gaminderen testua berrargitatu zuen Txertoak 1973.ean. Itzulpen osoa lehenengoz: *Azterketa Historikoak III*. 169-372 ork.

*hiriaren aurkako gerran Ameriketako indioen antza gebiago zuten
europar armada batena baino*

Gainera, haurrei eta emakumeei ere tiro egiten zietela esango du.

Setioaren ondorengo hiriaren bizitzari buruz ari dela, 1835.go abenduan Cordova generalak zabaldu zuen blokeo agindua aipatzen du²⁶, zeinaren bitartez Bilboko hiritarrak inguruko nekazariekin zituzten harreman komertzialak mozten ziren. Karlistek ere antzeko aginduak zabaldu zituzten, baina, Baconek dioenez ez ziren betetzen karlisten menpeko nekazariak behar beharrezakoak baizituzten Bilbon egiten zituzten sal-erosketak nola-ahala bizirauteko. Baina Cordovaren agindua zorrotz bete arazi zen, nekazariei isun eta zigorrak ezarri eta, ezinbestean Bilborekin zuten harremana moztu egin zen. Baconen iritziz neurri hauekin irabazi zuten bakarrak Baionako merkatariak izan ziren, nekazariak ordura arte Bilbon edo Donostian erosten zituzten produktuak (azukrea, olio, kakao, tabakoa, pattarra, eta artile, liho edo kotoizko fakturak), Frantziatik erostera behartuak izan baiziren. Gainera hiriaren beraren ohiko hornidura galeratzen zen.

Aurrerago errekuperatuko dugu Baconen lana.

Britainiar Lejio Laguntzailea

Zumalakarregik 1835.eko udaberrian burututako kanpaina arrakastatsuen ondoren, ia Euskal Herria osoa, hiriburuak ezik, karlisten menpe geratu zenean, Madrileko gobernuak potentzia liberalekin sinatua zuen hitzarmenari etekin haundiagoa ateratzea nahi izan zuen. Ordura arte diru laguntzak eta armak jaso bazituzten espainiar liberalek Britainiar eta Frantses armaden laguntza zuzena eskatu zuten, hau da, interbentzioa. Britainiarrek, baita frantsesek ere beraien aldetik, uko egin zioten armada zuzenean Karlistadan parte hartzera bidaltzeko aukerari²⁷. Baina, Mendizabal politikari liberalak eta Ricardo Alava enbaxadorearen ahaleginak zirela medio, gobernu britainiarrarengandik bolondresez osatutako milizia bat erreklutatze baimena jaso zuten espainiar agintariek²⁸. Hitzarmena 1835.eko ekainean sinatu zen eta bertan espainiar gobernuak bolondresen gastu guztien ardura bere gain hartzen zuen. Bolondresen soldata britainiar armadan araututakoak izan beharko zuten.eta kontratua bi urteetarako sinatzen zen²⁹. Milizia, Britainiar Lejio Laguntzailea (Bri-

²⁶ Baita gehigarri modura bere liburuan eskaini ere: Ibid. 363-365 ork.

²⁷ Ricardo Alavak, enbaxadore Londresen, Martinez de la Rosa gobernuburuari berria emanenez 1835.go ekainak 4.ean bidalitako karta: Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores: H.Leg. 2857, 104. karta.

²⁸ Negoziazio hauei buruzko xehetasunak: AZCARATE, Pablo de. Ibid. 253-260 ork.

²⁹ A.M.A.E. Ibid. 105. karta. Alava enbaxadoreak Martinez de la Rosa gobernu buruari. (1835-VI-4)

tish Auxiliary Legion) izenez ezagutu zen eta buru egiteko esperientzia haundiko militarra aukeratu zuen Alava enbaxadoreak, George De Lacy Evans. Frantsesada garaian penintsulan ibilia, Gasteizko batailan zauritua izana, Estatu Batuetan eta Indian borrokatu eta eskarmentua hartutako militarra zen, gainera Waterloon nabarmendutakoen ohorea zuen.³⁰

Britainiar Lejioko partaideen erreklutamendua azkarra izan zen. Lehenengo bataloia uztailak 2.ean itsasoratu zen Donostiaruntz³¹. Irailerako 8.500 partaide zituen Britainiar Lejiok Santander eta Donostian banatuak³². Baina, gehienak armetan esperientziarik gabeak zirenez, nahikoa lan izan zuten lehenengo hilabetetan armen erabileran eta instrukzioan trebatzen.

Baconek, esaterako, Britainiar Lejioren aurkako iritzia zuen. Gaizki prestatuak eta espainiarrentzat oso garestiak ateratzen zirelakoan.

Don Carlosek britainiarrek antolatzeke asmoa zuten lejioren berri izan zuenean, Durangoko dekretua eman zuen, ekainak 25.eko Boletinean argitaratua³³. Dekretuak atzerritar bolondresak Eliot hitzarmenetik kanpo uzten zituen, preso hartuz gero instanteak fusilatuak izango zirena aginduz. Dekretua basakeritzat hartua izan zen britainiar eritzi publikoan, nahiz eta bere aldekorik ere agertu tartean³⁴. Hurrengo urtean Don Carlosek beste agindu bat zabalduko du (Villarreal 1836.go uztailak 15), zeinen bitartez britainiar soldadu erregularrei ez zaien Durangoko dekretua aplikatuko. Hau da, britainiar itsas armadako partaideak gerrako legediaren bitartez errespetatuko dira, mertzenarioak –Britainiar Lejio Laguntzaileko partaideak- ez bezala.

Britainiar lejioren partaideentzat Bizkaiari buruzko gida bat argitaratu zuen *Sotero Goicoecheak* 1836.ean Baionan. Bilbori buruzko testua, gida osoaren tonua mantenduz, nahiko propagandistikoa da. Deskribapen xume baten ondoren honela dio:

*Guzti honengatik, Bilbo leku osasuntsu bezala ezagutzen da. Biztanleak indartsu eta kementsuak dira, gaixotasun gutxikoak, bizitza luzea eta beti pozik dirudite.*³⁵

³⁰ A.M.A.E. Ibid. 113. karta. Ibid. (1835-VI-13) Lacy Evansen biografiarako ikus: SANTOYO, Julio Cesar. *La Legión Británica en Vitoria*. Vitoria: Caja de Ahorros, 1972. 89-96 ork.

³¹ A.M.A.E. Ibid. 129. karta. Ibid. (1835-VII-3)

³² A.M.A.E. Ibid. 39. karta. Mendizabalek, negozioen arduraduna Londresen, gobernuari. (1835-IX-25).

³³ *Boletín del Ejército del Rey N.S. Don Carlos V. N° 83*. Eskuragarriago: *Azterketa Historikoak III*. 362 or.

³⁴ Arestian aipatutako Richard Forden lehenengo liburuan (*Los españoles y la guerra*), dekretuaren aldeko justifikazio luzea eskaintzen digu, neutraltasunaren aldeko hautua berretsiz. FORD, Richard Ibid, 1837. 63-81 ork.

³⁵ GOICOECHEA, Sotero. Ibid. 29-33 ork.

Bilbok mundu guztian zehar dauzka harremanak merkatal hiria baita. Euskal Herriko eta Nafarroako biltoki nagusia dela esan ostean, bukatzeko, Antonio Goikoetxea arkitektuaren agindupean eraikitako zubi esekiaren edertasuna aipatuko du. Baina gida honen ekarpen nagusia azken orrialdeetan dakarkien hiztegitxo hirueleduna da: Ingelera-Gaztelera-Euskara. Egileak hasieran Bizkaiko euskararik onena Markinakoa dena esaten du eta berau erabili duena hiztegitxorako.³⁶

Egia esan Britainiar lejiok gehienbat Donostia eta Gasteiz inguruetan ibili zen, baina talde bat, 3000 bat soldadu, Bilbon egon zen 1836.go iraila eta urria bitartean. Honela dio *De Lacy Evans* lejiokaren buruak³⁷. Defendatzeko oso zaila ikusten zuen Bilbo, Baconen eritziarekin bat. Hiririari buruz ez da gehiegi luzatzen Evans. Irailak 11.ean Arrigorriagan burututako borroka aipatzen du. Hurrengo asteetan Lejiok Bilboko defentsak sendotzeko lanak burutu zituela dio. Azkenik Lutxanako bataila laburbiltzen du, berriro ere britainiar itsas armadaren paper eraginkorra azpimarratuz, bereziki Lapidge kapitainak agindutako barkuena.

Arrigorriagako borrokan Britainiar lejioko partaide modura parte hartutako beste egilea *John Brown* dugu³⁸. Honek, ez dakigu denboraren poderioz gauzak nahasten dituelako edo, gatazka Bilbon bertan kokatzen du, kontakizun ulergaitza eskainiz. Dena den, bere testigantza pasarterik interesgarriena, lejioko partaideen egoerari buruzkoa dugu:

Lejioko partaideen lana eta nekea, zein ofizialen soldaduekiko ankerkeri eta bidegabekeriak, ia deskriba ezinak ziren.

Askoz ere berri gehiago eskaintzen du Bilbori buruz *Herbert Byng Hall* kapitainak, Evansen estatu nagusiko partaideak³⁹. Nahiz eta hiri aberatsa izan, Bizkaiko nagusia, zailtasunak izan zituzten Lejiokari ostatu ematen. Etxeak altuak iruditu zitzaizkion, solairu bakoitzean familia desberdinak biziz. Solairu altuenak aristokratikoenak omen. Berari Don Juan Uhagon diputataren etxea eskaini zioten, garai hartan Baionan herbesteratua. Hiri aberatsa izanik biztanleentzat merkea zela dio.

Evansen aginduei jarraiki hiriaren defentsak hagitz sendotu ziren, besteak beste, Lutxanako zubia konponduz.

---

³⁶ GOICOECHEA, Sotero. Ibid. 87-99 ork. Hiztegi honen zati bat: *Ilunari aurre*. Ormaiztegi: Zumalakarregi Museoa, 2001. 54-57 ork.

³⁷ LACY EVANS, Sir de. *Memoranda of the contest in Spain*. London: James Ridgway, 1840. 32-35 eta 62-65 ork.

³⁸ BROWN, John. *The life and adventures of a soldier; or, struggles through real life: comprising a faithful history of the late war in Spain*. London: E. Cornish, 1855. 54-57 ork.

³⁹ BYNG HALL, Herbert. *Spain; and the seat of war in Spain*. London: Henry Colburn, 1837. 28-55 eta 310-315.

Ondoren Bilboko agintari militarrei buruzko zenbait datu eskaintzen ditu, hala nola, Mirasol Kontea eta Esparterori buruzkoak.

Arrigorriagako borroka deskribatzen du gero. Irailaren 11.ean Esparteroren tropek Gasteizerako bidea hartu zuten, baina karlistek Arrigorriagan erasotu eta berriz Bilborako bidea hartzera behartu zituzten. Britainiar Lejioak Hiritik irteera bat egin zuen liberalen erretirada laguntze arren. Espartero bera zauritua izan zen, ezker besoan tiro bat jasota. Orduan ikusi zuen nola biluzten zituzten hildakoak, arropak erabiltzeko. Hurrengo batean gerra zelaietan geratzen ziren gorpu biluziek eragingo dioten ezinegona aipatuko du. Bere aburuz, *Irailak 11 egun txarra izan zen erreginarean armadarentzat.*

Bilbon zeuden Britainiarrak 4.500 soldadu omen ziren, arestian aipatutako Evansek 3000 zirena esaten badu ere.

Nahiz eta ordurako bera Donostian egon, Bilboko bigarren setioari buruz ari dela, bere harridura erakutsiko du ezin ulertu baitu nola ez zen karlisten eskutan erori. Arrazoi nagusia hiria defendatzen zuten tropak, urbanoak eta biztanlegoak erakutsitako ausardia eta borondate sendoa izan zena dio. Azkenik Lutxanako bataila deskribatzen du. Byng Hallentzat ere Esparterok aholkulari britainiarren gomendioak jarraitu zituelako irabazi zuen.

Britainiar ofizialen eskaerek, kontseiluek eta indar ereduak behartuta, Espartero azkenean iratzarri zen, eta etsi-etsian hartutako erabakiz bere armada garaipena ala heriotzarako prestatu zuen.

Lutxanako garaipenak eman zion bukaera, 1836.eko eguberrian, Bilboko bigarren setioari.

Baina, britainiarren artean zalantzarik gabe bigarren setioaren kontakizunik interesgarriena arestian aipatu John Francis Baconena da. 1836.eko urriak 23an hasi zen bigarren setioa. Astebetera karlistak porrot egin eta erretiratu ziren, baina azaroak 8.ean berriro inguratu zuten hiria.

Bilboko defentsen deskribapen zehatza eskaintzen du ondoren, gune nagusizat ondoko hauek hartuz: Portugaleta, Desiertoko komentua, Lutxanako zubia, Banderas gotorlekua, Kaputxinoen komentua, Deustuko eliza, Burzeinako komentua eta San Mamesko frantziskotarren komentua.

Setioa ia bi hilabetez luzatu zenez, hamaika pasadizo kontatzen ditu barruko eta kanpokoen arteko harremanetaz. Maiz karlisten oihuak eta irainak entzuten ziren eta honela deskribatzen du hauetako bat:

Euskal irrintziak basieran zaldi batena dirudi, gero otso baten ulua eta bukaeran, dardarti, asto baten anrrantzaren azken notekin amaitzen da.

Abenduak 10.ean, setioa 48 egunez luzatua, horniduren eskasia nabarmentzen hasia zen.

Hilabete lehenagotik ez zegoen okel freskua saltzerik, eta 24 egun lehenagotik, ez zegoen ezta zauritu edo gaixoentzat ere. Ogia, hasieratik eskasa, oso arraroa biburtu zen; soldaduen errazioa bi gailletara mugatzen zen; bitartean biztanleek usteldutako artoz egindako nabaste nazkagarri baten sei ontzako errazioa jasotzen zuten. Jakien pobretasun eta kalitate eskasak biztanleago pobreena estutzen zuen, gatzatutako jakien erabilerak, berriz, abulen eta zabarren artean gaitasun ugari zabalduz.

Izugarria izan zen Bilboko setiatuen egoera, jakinda Esparterok setioa apurtzeko egiten zituen erasoak, behin eta berriz porrot egiten zutena. Abenduak 16.ean jasandako porrotaren ondoren, Esparterok telegrafo optikoaren bidez bilbotarrei galdetu zien ea beste 12 egunez eraso karlista eusteko gauza ziren. 55 eguneko setioa noiz bukatuko zain zeudenentzat ez zuen animoak altxatzeko balio izango, seguruenik. Gainera, jakien kalitate eskasa eta urritasunaren ondorioz, tifusa zabaltzen hasia zen. Indartsuak gaixotzen ziren, ahulak hil. Katuak desagertzen ari ziren.

Setioaren amaiera ikusi dugunez gabon gaueko Lutxanako batailaren ondorio izan zen.

Esparterok, Bilboko setioa apurtu ostean, Cordovaren blokeo agindua baliogabetu zuen, hiriaren hornidura arazoa konpontze arren.

Tifusak zabaltzen jarraitu zuen setioa bukatu ondoren ere. Esparteroren tropen artean 300 hildako eragin zituen abenduak 25etik apirila hasiera arte. Biztanleen artean ere ehundaka hil ziren tifusak jota.

Baconen testigantzarekin bukatzeko, liburua gerra bukatu aurretik idatzia zuenez, bere soluzio biderako aukerak aipatuko ditugu. Beretzat nahikoa zen Britainiarren aldetik diru-mailegu haundi bat (5 miloi sterling libera proposatzen zuen), espainiar armada karlistena menderatzeko moduan jarriko zuena. Bestalde Esparterok Foruak errespetatuko zirela esanez argitaratutako agindua, nahiz eta Madrileko gobernuak onartu ez, begi onez ikusten zuen, euskaldunen borroka Don Carlosenarengandik bereizteko ahalegin modura.

Kazetariak

Karlistadak Europa mailan lortutako oihartzunaren lekuko, gerrari buruzko berri ematera etorritako prentsa dugu. Honen eredu, beste testigantza baliotsua eskaini zigun *John Moore*, "Morning Chronicle" egunkari liberaleko ordezkaría⁴⁰. Kazetari kronikaren estiloa erabiliko du, bere zuzen zuzeneko testi-

⁴⁰ Ezizenez argitaratu zuen liburua: POCO MAS. *Scenes and adventures in Spain from 1835 to 1840*. London: Richard Bentley, 1845. 265-305 ork.

gantza azpimarratuz *-bere alboan egoteko oborea izan nuen-*, zenbaitetan kontakizunari kutsu epikoa ezarri:

bitartean artileriaren orroa, trumoiaren zarata, tximisten dizdira, elurra goitik behera, eta haizea uluka.

Moore bigarren setioa indarrean zegoela inguratu zen Bilbora. Lutxanako borrokaren deskribapen luzea eskaintzen digu. Gogor kritikatzeko dituzten hirien zeuden militarrek Esparteroren erasoak laguntzeko irteerarik egin ez zutelako. Iritzi berekoa zen Bacon. Mooren ustez hiritik irteera egin izanez gero karlistak txikituko lituzkete eta *seguru asko gerra zibila bertan bukatuko zen*.

Ondoren hirira sartuko da eta egoera tamalgarrian aurkituko du. Bolantín zelaiko arbola gehienak kanoikadez txikituak zeuden. San Agustín komentua suntsitua. Kintana jauregiak erasoan marka nabarmenak bistan. Sendeja auzoak izugarri sufritu zuen setioa.

Espartero jeneralaren alde agertuko da:

zeinen izenak betirako dizdira izango duen Espainia eta Europako historian, ausart, abertzale eta, beste guztien gainetik, espainiar zintzo, bere herriari ordainezinezko serbitzuak eskainitakoa.

Militarren konpainia utzi eta hirian kokatzen hasi zenean, gomendatu zioten ostatu batera joan omen zen gosez. Zerbait jateko eskatu eta ostalariak setioaren ondorioz ezer ez zuela esan zion. Baina azkenean eltze bat ateratu omen zioten. Zer zen galdetu eta katua zela. Nahiz eta sekulako gosez egon, gailera batzuk eta ardoa besterik ez omen zuen hartu. Iluntzean John Clark britainiar kontsularen etxean afaldu omen zuen, eta han bai, okela, egaztiak eta ogi berria jateko aukera izan zuen. *Uste dut ez dudala sekula hain eguberri jai zorionsua ospatu.*

Bere Bilbori buruzko testua bukatzeko honako hau dio:

Bilboko biztanleak, ametsgaizto batetik esnatutako pertsonak bailirari, bere obiko bizimodua astiro errekuiperatzen ari ziren. Egun batzuetan lehenago asaldura eta haserre puntu gorenera iritsitakoak, denboraren batez iraganari buruzko hausnarketan ikus zitezkeen, asko eta asko familiko edo lagunen arteko baten baten galera mikatza jasanez.

Beste maila bateko testigantza eskaintzen digu *Edward Bell Stephens* "Morning Post" egunkari kontserbatzailearen ordezkariak⁴¹. Honek ere, Henningenen antzera Bilbo kanpotik ezagutu zuen, karlisten artean idazten baizuen. Bigarren setioaren deskribapena ematen digu. Karlisten artean ba omen zego-

⁴¹ STEPHENS, Edward Bell. *The Basque Provinces: their political state, scenery, and inhabitants; with adventures amongst the Carlists and Christinos*. London: Whittaker and Co., 1837. 185-189 ork.

en bonba berri batzuen asmatzaile zen Mr. Lizoire izeneko frantses bat. Karlistek “Mr. Tout-terrasser” deitzen zuten, bere bonben eragina adierazteko behin eta berriz erabiltzen zuen hitzaren oroigarri, Bilbo arrastuko omen zutelako. Suteak eragiten zituzten bonba haiek, baina ez ziren asmatzaileak espero zuen bezain eraginkorrak gertatu. Stephensek dioenez gauzez botatzen zituzten psikologi efektua areagotzeko.

Asko izan ziren Britainiar Lejioko partaide izan eta bere esperientziei buruz idatzi zutenak, nahiz eta Bilbori buruzko beraien kontakizunak ez ziren zuzenean bizitakoak izan. Hauen artean aurkitzen dugu *Alexander Sommerville*⁴². Honek ere Lutxanako batailaren laburpena eskaintzen digu, bera bitartean Donostian zegoela aitortuz. Esan beharrik ez dago britainiar armada eta artilleriaren partaidetza goraiatzeko duena. Evansi Lejio Britainiarraren laguntza eskatu omen zioten Bilboko setio hausteko, baina Donostiako egoera Bilbokoa bezain larria zelako ez zuen baietzik eman.

Bukatzeko Britainiar Lejio Laguntzailearen balantzetxoa egin dezagun. Bolondresen kontratuak bi urteetarakoak zirenez, 1837.eko udan disolbatu zen Lejioa. Espainiar agintariak kontratuak luzatzen saiatu ziren, baina soldatak kobratzeko zituzten atzerapenak eta egoeraren gogorrak eraginda, 1700 gizon bakarrik geratu ziren -10.000tik gora izatera iritsiak ziren-, Lejio Berria deiturikoa osatuz. O’Connell koronelaren agindupean sortutako Lejio Berria ere, sei hilabeteren buruan disolbatu zen.

Britainiar Lejioaren Euskal Herriratzeak liberalen esperantzak piztu zituen 1835.ean⁴³, baina bi urteren buruan egin daitekeen balantzea nahiko eskasa da. Arlabanen eta Oriamendin jaso zituzten jipoiak, nekez estali daitezke Pasaia, Irun eta Hondarribian lortutako garaipenekin. Datuak oso garbiak ez badira ere lejioko partaideen laurdenak -2.500 bat gizon- utzi zuen bizia Karlistadan, gehienak izurrite eta gaixotasunak zirela medio.

Dena den, espainiar gobernuen diru arazoak zirela medio, bolondresen erreklamazioak ugariak izan ziren, bai hemen zeuden bitartean, baita etxera itzuli zirenean ere. Londreseko espainiar negozio arduradunak 1838.eko urrian, lejioko partaide ohiak Espainiako ordezkariak asaltatu zutenaren berri emango du, zor zitzaizen dirua bilatuz⁴⁴. Lejioarekin lotutako zorren erreklamazioak 1860 urtea arte luzatuko dira.

⁴² SOMMERVILLE, Alexander. *History of the British Legion, and war in Spain*. London: James Pattie, 1839. 382-385 ork.

⁴³ Benetan adierazgarriak dira 1836.eko maiatzaren 5.ean Donostia inguruan britainiarrek izandako borroka baten ondoren bertsolari donostiar batek jarritako bertsoa: “Ea bada carlista / zaude jaquiñean, / ecerala soldadu / ayec adiñean: / ez artu inguelesic / cere mingañean / muñe- guingo diezu / orandic oñean”

Bertso sorta osoa: *Ilunari aurre*. Ibid. 51-53 ork.

⁴⁴ A.M.A.E. H. Leg. 2859, 7. karta.

ERANSKINA: Henry Inglise ikusi zuen Bilbo (1830)

Itzultzailea: Agurtzane Barrenetxea

Bidea Bilbora hurreratuz doan abala, harana mugatzen daben mendiak garaia goak dira; biburgune baten antzekoa egiten dabe eta artez jarraitzen dabe Bizkaiko Golkoraino. Bilbo, mendi barruan dago kokatuta; horrexek emoten dautso, hain zuzen be, Bilbori, aparteko izaera. Gebienetan, mendiak txikituz doaz itsasora hurreratzean baina bemen kontrako araua betetzen da. Horregaitik da Bilbo berezia, mendi garaiez inguratuta egonda be, itsas portua daukalako.

Hori horrela izanda, Bilboko ikuspeirik erakargarriena, hirira ailegatu baino mila bat arinago dagoen erreka gaineko zubitik atzematen dan ikuskizuna da. Gurdia, derrigorrez, itzi behar izan neban hiriaren sarreran eta oinez joan ostaturaino. Horri holan da, gurpildun gurdiak galazota daukielako Bilboko kaleetatik zehar ibiltzea. Neurri hori oso laudagarria da, izan ere, edateko ura garbi gordetzeko hartu zan ebatzia eta. Ura kale azpian erakitako harrizko tunel batera garraiatzen da. Produktu guztiak, beraz, zakutoetan, mandoetan edo oholtza baten ganean eroaten dira urira; oholezko plataforma horreek tramankulu bat daukie, etengabe urez bustitzeko bidea.

St. Nicolako posada da Bilbokorik onena eta Penintsulako onenatarikoa. Kaleetatik zehar posadara bidean ninoiela, ikuskizun xeble bik pixtu eben nire atenzinoa eta batez ere hurrengo bonek gogorazo eustan Espainian nengoela. Sano dotore jantzita joiazan lagun bi, nire aurretik joan ziren dantza batean kale guztitik zehar, hirugarren batek euron atzetik, tronpeta antzeko zeozer jotzen eban bitartean. Iturri nagusiaren aurreko plazan, mutil batzuk, zezenketa baten komediak egiten ebiltzan. Bata bestearen lepo gainera igonda egozan; azpikoak, Picadoraren zaldia imitatzen eban eta gainekoak, makila luze bat eukan eskuan; hirugarrenak, hurrean, saski bategaz estaltzen eban burua eta adar bi buruari eutsita eukazalarik, zezenaren bara bonak imitatzen ebazan. Ondoan, hainbat lagunek, torredoreak imitatu gurean, paineluek botatzen eutsiezan zezenari, arpegira.

Bilbon, zezenketak amaitu barri dira. Infantearen omenez, zortzi zezenketa egon dira eta hogeita hamabi zezen hil dabez. Horixe da, izan ere, espainiar agintariek eskaini daikeen errespetuzko adierazgarririk apartena, hau da, zenbat eta harrera hobeagoa egin behar harik eta zezen gebiago hiltzen dira.

Hamabost egunetan egon nintzen Bilbon eta nabiko eretxi neutson (Bilbo eta) Bizkaiko berezitasunetaz jabetzeko. Bilboko kokaera itzela dala esan badot be, ez da Bilbo goraipagarria bere edertasunagatik edo garbitasunaga-

---

* INGLIS, Henry D. *Spain in 1830*. London: Whittaker and Co., 1837.

tik. Bertoko usainak sano txarrak dira. Hain mendi barruan egonik eta itsasoaren bidea ia itxita izanik, ez dot uste Bilbo sano uri osasuntsua izan daitekeenik. Dana dala, errekaen ertzetik eta porturaino bada ibilaldi oso polita. Bilbotik porturaino mila bi dagoz eta portuan bai bilbotarrek arnastu daikeela itsasoaren aixeia, itsasaldiagaz batera datorrena gehienetan. Ibilaldiareran alde batean, fruta eta barazkien azoka dago. Azoka horretatik zehar ibili nintzen Bilbora ailegatu osteko goizean. Sasoiko fruta eta barazki guztien eskaintzarik zabalena egoan han, eta tomata asko euron artean. Frantziako begoaldean pomme d'amour izenagaz ezaguna dogu tomata eta ezinbestekoa da Espainiako sukaldaritzan. Ogiaren azoka, fruta-azokaren ondoan dago eta nire ustez Espainiako beste lurralde batzuen antzekoa da hemengo ogia.

Nire ostatuko leihotik kanpora begiratzean, ezin hobeto lekututa nengoela konturatu nintzen, era guztietako biztanleak gainbegiratzeko aukera neukalako handik. Aurrez aurre St. Nicholas eliza egoan. Alde batean jendearentzako iturria egoan eta bestean latoizko garbiontzi bat – Mambrinoren kaskoa gogorazo eustan – bizartegia zela ohartaraziz. Orduro ikusi neban jendea mezarako bidean eta beste hainbeste iturrian, kantinak betetzen.

Bizkaitarrari gogorra dala nabaritzen jako. Bizkaitarren eta andaluziarren arteko desberdintasunak handiak dira, bizi be, Espainiako muturreko puntetan bizi dira eta. Andaluziarrak, ilunak, altuak, artezak eta lirainak dira; dotorea da beti euron itxura. Jakin dakie ederrak eta erakargarriak direla eta horretaz arro sentitzen direla antzematen jakie euron itxuretan eta arpegiatan. Bizkaitarrak, zabalak, gibartsuak eta latzak direla ikus daiteke euron itxurei eta egitekoei erreparatu ezker. Askatasuna sentitzen dabela nabari jakie, eta ez bakar batzuei bakarrik guztiei baino. Izan be, euron buruak bizkaitar sentitzeak emoten deusien duintasunagatik datorkie gogortasun hori, bizkaitar izanik, beste inork ez dituen eskubide bereziak oinordetu dabezela dakielako. Itxura berbera hartu neusien ikusi nebazan guztiei, mezara joian honi zein iturrian urontzia betetzen egoan beste horri.

Emakumeei dagokienez, ez dot erabiliko hemen Gasteizko emakumeei buruz erabilitako zuburtasuna. Bizkaiko biztanleak arraza aparta izanik, nik, emakume bizkaitarretaz daukadan iritzia ez dator bat Espainiako emakumeen izaera eta merezimenduekaz. Emakume eder gitxi ikusi neban Bilbon eta eleganteak, gitxiago oraindik. Emakumeon esaera eta portaeraz, gizonezkoei buruz esan dodan latztasuna bera aipatu behar da.

Zakarrak badira ere, sano bibotz onekoak, zintzoak eta argiak be badira. Horri esker, bizkaitarrek industria eta konpainia asko sortu dabez beharrezko tresnak sortzeko eta instituzio deitoragarriak eratu be bai, ikusgarria izanik lurra zelán lantzen daben.

Goi mailako hainbat bizkaitar atzerrian izan dira bidaietan eta bueltan, aurriritzi gitxiagogaz eta sentimenduei dagokienez, ikusmen zabalagoagaz

etorri dira. Horren ondorioz, edukazio onekoan artean, hertsitasun gitxi dago politikari dagokionez eta intolerantzia gitxi erlijioari buruz.

Bilboko herritar errespetagarri asko entzun nebazan mesprezuz eta atsekabez adierazten, Espainiako politikari dala-eta. Horretaz gain, intelektual eta erlijio gaietako dagokienez, ilustrazioa zabalarazteko guraria erakusten eben. Euron esanetan, nik neuk gero baieztatu dodana, Espainiako beste inon ez nituen aurkituko Bizkaian besteko buru argiak eta aurrerakoiak.

Herritar xumeen artean, Bilbon ezeze Bizkaian ere, intolerantzia handia dago oraindik politikaz eta erlijioaz, batez ere erlijioaz. Konstituzioa indarrean egoan garaian, herritar xume horreen aurriritziek behartuta, eliza guztietako ate gaineetan hurrengo berba honeek atxiki ziren: "Erromatar Katolikoa da benetako erlijio bakarra".

Bizkaian ez dago oso pobrerik, baina oso aberatsik be ez. Aspaldi batean, baegoan Bilbon ez aberats gitxi. Orduan, artilearen esportazioa bere onenean egoan, eta sasoi haretako salmentak gaur egunekoaren aldean bikoitzak ziren. Dana dala, sajoien artilea merkatu atzerritarretan sartzeko hasi zantetik hona, Bilbokoa gainbeheratu egin da eta orain, urtean hogeita hamar edo berrogei bat britainiar itsasontzi baino gehiago ez dira Bilbora porturatzen.

Oraindik gitxi batzuk arrantzatik bizi dira eta beste bakar batzuk burdinatik. Burdinaren merkataritza be gainbeheran da, suediarren burdina gehiago eskatzen dalako. Egia esan, Bizkaiko burdina, oraindik orain, atzerritar merkatuetan saldu abal izango litzateke kalitatez hobea dalako, suediar burdinaren prezio berean salduko balitz. Hori ezinezkoa da, labe-erregaiak oso garestiak direlako eta burdina garraiatu behar dabelako.

Bizkaian nabiko egur dago baina Bizkaiko lege zahar batek eragiten dau egurra hain prezio altuan segitzea. Lege horren arabera, zehatz bat ebagiten bada, sei landatu behar dira ebagitakoaren lekuan. Legea desegokia da zeugaritasuna dagoen lekuan, eskasia besterik ez dau ekarten.

Niri esan eustienez, negozio bi edo hirutan, urteko, 2 eta 3000 l. (pound) arteko dirutza irabazten da baina ziur nago inork ez daukala urtean 300 l. baino gehiago gastatzen. Izan ere, gaxa da Bilbon dirua gastatzea. Espainian ere ez da obikoa baina Bizkaian inon baino gitxiago xabutzen dabe dirua.

Eguneroko mahaian betiko jateko xumeak dagoz. Edozein gizataldekoa izanik be, goizeko zortzirak inguruan, txokolatea ogiagaz hartzen da eta azukre ur baso bat gero. Ordu batetan bazkaltzen dabe eta zazpi egunetik seitan salda eta "puchero" deritxona hartzen dabe. Puchero edo lapikoko horretan okela egoten da eta txerriki apur bat be, azezagaz edo espainiar iderrekaz batera eta batzutan txorizoa ere sartzeko da. Arrastian barriro be, katilukada txokolatea. Afaltzeko, letxuga egosia, olio, ospina eta piperbaltzagaz prestatuta..

“Menage”a edo etxeko altzairuak eta tresneria merkeak eta ezerezak dira. Izan ere, bizkaitarrak ez dau dirurik xahutzen lagunentzako gonbiteak egiten. Horrek ez dau esan gura lagunzalea ez danik, bada izan, baina bertoko obituren arabera. Neguan zehar, sei, zortzi edo hamar sendik taldea osatzen dabe eta bisitatu egiten dira alkar. Bakotxak aste bat aukeratzen dau eta aste borretan danak batzen dira etxe batean. Txokolatea hartzen dabe urten orduko eta salda, etxeratzen diranean. Aisialdietarako, ekitaldi intelektualak aukeratzen dabez: musika entzun, kartetara jokatu eta amaitzeko, dantzan egin. Baten bakarrik alkartzen dira danak, alkarregaz batera jateko. Kartetan galdu eta irabazitako diru guztia bati emoten jako eta udan, herri batera joaten dira danak afaltzen.

Jolasgarri askorik ez da Bilbon, noizean behineko zezenketak kenduta. Bitan-edo abalegindu dira antzerki areto bat eratzen baina ezerezean geratu da beti. Harrizko areto eder bat egoan baina erre egin zan eraiki eta handik gitxira. Gainera, askoren ustetan, badago arrazoirik pentsatzeko berenberegi erre ebela fraileak. Horregatik, harrizko eraikinaren ordez, egurrezko bat egin zan baina denbora askorik ez zan igaro eta herri-agintariek botatzea ebatzi eben. Horretan ere, gebienak uste dabe fraileak eraginda jazo zala erabakia.

Bilbo sano hiri aberatsa da. Orain dala gitxi, erregea etorri zanean, udalbatzak, gitxienez, milioi bi erreal gastatu ebazan ekitaldietarako (20.000 sterling libera), hau da, hiria janzteko, zezenketetarako eta abar. Ekitaldioi aurre egiteko ez eben zerga berezietako dirurik erabili.

Izan ere, Bizkaira, itsasoz edo lurrez, sartzen diren produktu guztien gaineko zergetatik jasotzen dan diruaz baliatzen da udalerrria. Esate baterako, okela hiri-monopolioa da. Haragileek salneurri finkoak daukiez baserritarrei okela erosteko eta okela hori saltzeko ere. Monopolio hori dala eta, udalerrriak, eguneko 1.500 erreal irabazten dauz. Ardo, xaboi eta olioaren gaineko zergak ere ez dira makalak eta Bilboko portutik sartzen diren behin-behineko produktu guztiek ebuneko 2 1/2 d⁴⁵. (pence) ordaintzen dabez.

Danean dala, horreek produktua kenduta, bizimodua ez da garestia Bilbon. Zuon argibiderako, jaki batzuen salneurriak esando dautsuedaz: behi-okelak, 10 quarto (10 d.); ahuntzak, 3 1/2 d. baina ez da gebienetan okela ona; artxoak, 20d. eta 2 s. (shilling) bitartean; oreina, 4d. libra (pound) bakotzeko, pound (libra) batek 17 ounce dituelarik.

Ogiaren prezioak desberdinak dira, kalitatearen arabera. Merkeenak libranko, 1 1/2 d. balio dau baina txarrena ere bada. Indiako artoaz egindakoa ez da pisuko saltzen. Ehiza-okela ugari dago eta merkea da, hori be. Basoilar bik, 10d. edo 1.s balio dabe.

⁴⁵ Itzultzailearen.Oharra: Monetak eta pisuzko neurriak honako honeek dira .l: pound ; s: shilling ; d: penny / pence; oz.: once.

Eguneroko jakiak be prezio onean dagoz. Izan be, atenziñoa deitzen dau Britania Handiko azukrea Havannabko errefinatubako azukrea baino merkeagoa izateak.

Ardau oneko botilak 3d. baino gitxiago balio dau. Atzerritarren eritxirako, Espainiako ardauek gustu txarrekoak dira, ziburrenik zabagietan garraiatzen direlako. Arrazoi bigatik erooten da ardoa zabagietan, bata, ardoa ekoizten dan lekuetan ez dagoalako barrikak egiteko egurrik. Bestea, garrantzitsuagoa dana, bide-gurutzeak ez dagozalako eginda gurdientzako eta mandoak erre-zago garraiatu daikeezalako zabagiok kupelak baino.

Bizkaian, langileen soldatak 10 d.tik 1 s.ra bitartekoak dira eta ofiziodunak, hau da, arotzak, barginak eta abar, egunean 20 d.tik 2 s.ra bitartean irabazten dabe.

Lehenengo egunean kanposantu barria ikusi neban. Beste leku askotako hilerrien ereduak dauka hemengoak be. Hormaz itxi egin behar izan dabe hilerria, frantxiskotarren eta Bilboko Gotzaitegiaren arteko iskanbilak izan direla-ta. Hasarrearen arrazoia hurrengo hau izan da, batzuk eta besteek aldarrikatzen ebelako hildakoen lurperatze-diruak eskuratzeko lur-eremu horren ganeko eskubidea. 30.000 l. baino merkeago ez da izan kanposantua. Sarre-rako atea ederra eta xumea da. Hauxe dino gainean daukan inskripzioak:

<i>“Cada Paso, que vais dando</i>	<i>“Hilkorrak zarienoi,</i>
<i>Por la senda de la vida</i>	<i>Bizitzako urrats bakotxak</i>
<i>Más y más os va acercando</i>	<i>hurratu egiten zaituee</i>
<i>Mortales, a la partida,</i>	<i>azken agurrera.</i>
<i>Que en vano estáis evitando”</i>	<i>Alperrik zabiltze horri aurre egin ez gurean”</i>

Kanposantuaren egitura holangoxea da: sei akre inguru ditu eta lau ki itxurako lur-eremu batean dago, estalitako arkuz inguratuta eta doloma dori-koek eutsita. Arkuen atzealdean ladreiluzko horma handi bat dago eta horman hilkutxentzako zuloak dagoz, lau ilaratan banatuta. Hutsik dagozan zuloak erdi itxita dagoz. Borobil batek adierazten dau, hain zuzen, hutsik dagozala. Hilkutxa ipinterakoan, zuloa ladreiluekin betetzen da eta harrizko edo marmolezko harlauza sartzen da. Harlauza gainean hilperatuaren izena dago idatzita.

Kanposantua 3.000 hildako jasotzeko egina dago; asko dira bain leku txiki-rako. Arkuen inguruan, lorategi ederra dago. Aurretik esan dodan inskrip-zioaz gain, beste batzuk be badauz, sano politikak eta ondo aukeratuak nire eritxirako. Hurrengo honek, esate baterako, barruko atearen gainean dagoan-ak arre-ta deitzen dau:

*“Deten sus pasos inciertos
O Caminante! repara
En que esta Puerta separa
A los vivos de los muertos”*

Askatasunez holan itzuli daitekeena: Gelditu zure ziurtasunbako pausua. - Ibiltari, konturatu zaitez - Ate honek banatzen dabezala - bizidunak eta bildakoak

Kanposantutik etxerantz nentorrela, ibilaldi luzea egin neban eta bidean, Begoñako Andra Marin egon nintzan. Eliza barruan gordetzen den irudiaren izena, hau da, Begoñako Andra Mariren izena dauka eleizak eta debozio handia dautsie bilbotar xumeak ama birjinari. Jai eguna zan ordukoa eta eleiza, jendez ganezka egoan. Izan ere, egun horreetan, ama birjinaren irudia estaltzen dauan obiala kendu egiten dabe apur baten eta behar dan moduko bizkaitarra izan ezkerro, ezin da ama birjinaren aurreko elizkizuna galdu.

Abadeak, meza hasi orduko, sakristia erakutsi eustan eta Juan Bateatzai-learen buruaren egurrezko irudia be erakutsi eustan. Trebeziaz landutako irudia da santuarena, bertoko batek egindakoa. Horren ostean, luzaroan etxoin behar izan neban eleiza barruan obiala kendu arte, belauniko egozan birurehun edo laurehun eliztarregaz.

Eleizaren ezkeraldean, eraikin txiki eta xelebrea dago, belburu bitxia daukalako, hain zuzen be. Trumoi-ekaitza dan bakoitxean, abadeak, eleizaren atera joan behar dau, errezua egin eta ur santua bota. Dana dala, itxura danez ur bedeinkatuaren laguntza agertu ez-edo egin da ze birritan jausi da tximista eleizaren dorre ganera.

Nire ibilaldian argi ikusi neban duinak eta eskuzabalak direla hemengoak, sarritan espainiarren artean ikusi izan dogun moduan. Esate baterako hemen, udalbatzak, menditik urira etorriko zan urbidea eta errepidea egin gurean ebilen. Lurraren jabea Espainiako Handi bat zan eta berarengana jo eben lurra erosteko asmoagaz. Jabeak esan eutsien saldu ez ebala salduko baina udaletxeak eskatuz gero, emon egingo leuskiela lur-eremua. Udaletxeok ez eben mezederik gura eta ezetz esan eutsien. Danean dala, udalbatzak, jabea konbentzituko ebela-edo pentsatuz, hasi ezeze ia amaitu be egin ebazan lanak. Lotsabakokeria eritxi eta Handiak erregeari eskatu eutson eta lortu be bai, lanak bertan behera geratzeko. Hori gertatu ez eitean, udalbatzak lur-eremuaren eskaria luzatu eutson Handiari eta erregearen agindua baztertuta gelditu zan eta lur-zatia be lortu eben.

Akuedukto horretako ura uriaren sarrerako urtegi batean batzen da. Sano erabilgarria eta gitxitan ikusitakoa da, ze urbide bat eginez, hiri-barreneko zazpi kaleak urez betetzen dira. Astero egiten da hori udako beroaldietan, eta izan ere oso aproposa da lobikeriak eta zaborrak ezabatzeko. Horreetariko kale batetik zehar ibili nintzan garbiketa baino ordu bat lehenago eta ordu bat geroago. Usaina ikeragarri freskoagoa eta garbiagoa zan.

Kaleetatik zein auzoetatik zehar, atentiñoa deitzeko modukoak dira komentu eta monastegiak. Itzelezko eraikin handiak dira ia danak nabiz eta

arkitekturari dagokionez ederrak ez izan. Ikusiaz batera bereizten dira, leiho-etan daukiezan burdin hesiengatik. Urian, lau monastegi dagoz: fantxiskotarrak, kaputxinoak, augustindarrak eta karmelitak. Uritarrak, borondatez, emondako laguntzatik bizi dira lehenengo biak eta behar danean, bata bestea laguntzen dira alkar.

Egunero, afaldu ostean, frantxiskotarrek, eskekoei jaten emoten dautsie. Izan ere, ehun eta hamar fraile direnez, hondakinak be ez dira gitxi izango. Frantxiskotarren komentua emakume ingeles bategaz batera bisitatu neban. Fraideen nagusia, edukazio ezin hobeko gizona zan baina ezin izan neban konbentzitu emakumea sakristiara sartzen izteko, Rafaelena ei dan margoa ikusteko. Frantsesek, komentua ia haustu egin eben eta sarrera-atean, hainbat exekuzio egin eben. Horregatik daukie hain ospe txarra frantsesek, Bizkaia indarrez hartu ebenean hil ebezan guztiak herritarren gogotan dagozelako oraindik.

Karmeldarren komentuan bost fraile bakarrik dagoz eta ez daukie diruaren beharrianik. Sano aberatsak dira, i be, "el Desierto" izeneko lurratal baten jabeak dira nabiz eta "el Paradaiso" izena egokiago izango litzakeen.

Uriko horreek monastegiez gain, beste bi dagoz, nabiko hurrean : Burceñako Merzedarioak eta San Mameseko fraileak, biak frantxiskotarren ordenakoak.

Emakumezkoen komentua be asko dira. La Concepcion, frantxiskotarren ordena da eta 14 moja dira berton; Santa Clara, frantxiskotarra be, 10 mo jagaz; Encarnazioa, 27 mo jagaz; Santa Monica, augustindarren ordena, 12gaz; La Esperanza, 12 eta La Merced, 12gaz.

Guztira, 350 fraile eta moja dagoz Bizkaian eta 120 abade inguru. Bizkaian, emakumezkoak sano gazterik sartzen dira moja; nobiziadoa hamabost urtegaz hasten dabe eta urtea amaitu ostean, abituak janzten dabez. 30.000 erreale inguru (300 l.) emon behar dautsoz moja bakotxak komentuari eta La Merced eta Santa Monikan hori baino gehiago oraindik. Oso fidagarriak direnek esan eustien, hain gazterik abituak hartzen dabezan biru laurdenak hil egiten direla. Tisia gaisotasuna errez hartzen da bemen, Bizkaiko eguraldia dala-eta. Horrez gain, komentu asko barrenetan dagozanez kokatuta eta bezotasuna handia dan lez, hori izan daiteke hain gazterik gaisotzearen arrazoia. Dana dala, nire ustez, komentutik urten barik egotea obikoa ez dalako jazoten da hori, hau da etxe barruan bizitzeak dakarren poztasun ezagatik, arruntak diran aukerak, ilusioak eta pozgarriak ezin dabezelako disfrutatatu.

Gizon zahar batek lagunduta ikusi neban Santa Monikako komentua. Bertokoa zan gizona eta txikitatik ezagutzen ebazan komentuko batzuk. Burdin hesi bikoitzaren artetik bakarrik abal izan genduan berba egin. Hesiak, gu

gengozan gela eta mojen bilobiratze-zelaia bereizten zituen eta bestaldean biru moja egozan. Eurotariko bik hogeita hamar urtetik gorakoak emoten eben eta besteak hogei urte baino gutxiago. Nire gizon-laguna sano xelebrea zan eta barre eginazo eutsien. Bakoitzak bere txanda hartuta, berriketan ibili ziran mojak, barre hutsean, eta sano umore onean egozala zirudien. Izan ere, aspaldiko ezaguna ikusteak eta ingeles emakume bat ezagutzearen barritasunak, bizkortu egingo ebazan, aldibaterako bakarrik izan bazan be. Bapatean, algara horren erdian, abadesak barrura deitu ebazan, ziurrenik, mojen jarre-ra beste era batekoa izan beharko litzatekeela uste izan ebalako.

Nire eritxirako, tamalgarria da mundu honetatik aparte bizi diren horreek galazota eukitzea barremanik txikiena be izaten. Sentimenduak itoarazi daitezke, eta itxaropenak lurperatu; denborak eta egunerokoak abazkor eta arduragabe bihurtu gaitzakez eta behar bada ikuspegi argiago bat lortuko da horrela. Dena dela, gogorapenak errez itzartuten dira eta gogorra da burura ekartea barriro be ehortzi behar dana.

Bilboko ospital barria kanpoaldean dago. Iluntze batean, ospitalerantz ninoiela, harriz geratu nintzan hainbeste mando ikusi nituenean Bilbora sartzen eta Bilbotik urtetan. Urtetan egozanak, ardoa, xaboia eta olioaz kargatuta; bertaratzen egozanak bakailao sikuarekin, izan ere makailaoa da Bilboko merkataritzaren behin-behineko jakia eta asko jaten dana Espainia osoan.

Bilbo eta Espainiaren arteko merkataritzari dagokionez, arautegi murriztzailea dago ezarrita. Gaztelako mando gidatzaileek ezin dabe kargarik atara Bilbotik, ez badabe ezer sartu; eta zama hori jan, edan edo erre daiteken zeozer izan behar da. Arau horri esker Bilboko azoka beti dago Espainiatik datozen produktu guztiekaz hornituta eta prezio egokian. Garraiarientzat be ez da negozio txarra, badakielako dirua ez dala beharrezkoa hemengo azokan eta arriskutsua izan daitekeela dirua eroatea hain urrintetik etorrita. Izan ere, herrialde guztien merkataritzaren jatorrizko arauetan datza Bilbokoa, hau da, trukean.

Merezi dau ospitala bisitatzea. Oraindik ez dago beteta baina itxura danez, 250 gaisorentzat dago lekua. Ni han egon nintzanean, 50 gaiso bakarrik egozan, tisia eukielako edo sano zaharrak zirelako. Eraikinaren gela bat kanpotarrei zein goi mailakoei arrera egiteko dago. Zerbitzu ona prezio merkean jasotzeko joaten dira goi mailakok ospitalera, senideak eta lagunei enbarazurik eragin barik. Dólar erdi ordaintzen dabe egunean eta ospitaleko zerbitzurik onena daukie, etxe pribatu bateko erosotasuna daukien heinean. Egia esan, ezin dot suerte hobetik imajinatu malariatz gaiso dagoen kanpotar batentzat, atzerrian egon eta holako leku bat aurkitzea baino.

Ospitaleko gelatatik ibili nintzanean, gaisoak liburuak irakurtzen ikusi nituen. Gebienak otoi-liburuak ziren baina gizon bat barreka ikusi nebanean

liburu gainean, bere obe ondora hurreratzeko jakingura sentitu neban eta Lopez de Vegaren komedia bat irakurtzen egoala konturatu nintzan.

Bilboko kaleetatik zehar, umezurtz-etxeko mutilak ikusi nituen. Bilbon, etxe bakarra dago horretarako. Gitxi batzuk kenduta, erroa zahar eta apurtuak eukiezan aldean eta gebienak kanpai txiki batzuek musika ez hain txarra ataratzen eben. Itxura txarra izateak badauka bere arrazoia eta ez da besterik umezurtz-etxeak daukan diru falta baino. Izan ere, etxeak lortzen dauan diru bakarra, portura sartzen dan atzerritar itsasontzi bakoitzak ordaindu behar dituen tonako lau errealetik dator. Kanpai-botsa dala-eta emon daikedan azalpen bakarra hauxe da, ama birjinarentzat atsegingarria izango dalaren ustea.

Bizkaiko ezaugarria dan beste musika mota bat be badago, inondik eta inora atsegina ez dana. Gaur egun gogoratzen dodanean be sentsazio txarrak datorkidaz burura. Idiek garraiatutako gurdien txirrinkak egiten daben soinua, hain zuzen be. Txirrinkak gogorrak dira, ez daukie erradio-rik eta egurrezko torlojo handi bat dago erroberaren ardatzean. Horren ondorioz, zarata ikeragarria da, hain ikaragarria ze ezin daitekela berbakaz adierazi. Bertakoak uste dabe, zarata hori barik, idiek ezin izango leukiela euren lana ondo bete. Idiok hortara obituratuta badagoz, behar bada egia izango da bertakoek dinoena.

Gurdiak galazota daukie Bilboko kaleetatik zehar ibiltzea; bilbotarrak, beraz, eragozpen hori barik bizi dira. Orduñako hirian be ezin dira ibili, baina euskal probintzietako errepide guztietan eta batez ere Gasteizen, zarata amaigabekoa da. Inork ez ninduke konbentzitu uri horretan bizitzeko.

Bilbon egon nintzen iluntze guztietan ordu erdi igaroten neban Suitzar kafetegian, Bilbon dagoenik eta bakarra. Sano entretenigarria eritxi neutson han ikusi neban gauza bati. Sartu nintzanean, lau gizon ebilzan kartajokoan, mabai batean jarrita. Hasieran ez nebazan erreparatu baina konturatu barik, kafea hartzen nengoela, begiratu egin nituen. Euretarike bat keinuak egiten egoan, begi bat itxita eta mibia ataratzen. Beste bat begi biak okertzen ikusi neban eta beheko ezpaina kanporantz ateratzen. Geroago konturatu nintzen, jokoak aurrera egin ahala, etengabeko arpegi-keinuak zirala. Ezin dot berbakaz azaldu arpegi arraro, barregarri eta lotsagarri hareek. Harriduraren harriduraz, mutu geratu nintzen hasieran, gero barrez errementatu beharrean eta denbora guztian hain ikuskizun bitxi eta barregarriren esanabia jakingurean. Bizkaiko joko bat zan, mus izenekoa. Karta bakotzeko arpegi-keinu bat egiten da, kartaren balioa adierazteko. Joku honetan, kontua da, ze jokalarik daukan abilezia gebiago eskuko karten edukia keinuek adierazteko bere kideari. Bizkaiko jokurik zabaldua da eta itxura danez, bizitza osoan aritu behar da musean sano ona izateko. Nik esango neuke, arpegiko keinuak egiteko trebezia be behar dala.

Badagoz Bilbon hainbat ibilaldi atsegin, erreka gora, erreka behera edo inguruko mendietan zehar. Edozein lekutan, argi ikusten da enpresak egiteko eta sortzeko grina dagoela hemen, lurraren hobekuntza lortzeko lan oparoa dagoen moduan. Azken hamar urteotan, hainbat lugorri landatu egin dira. Era bitako lurmortuak dagoz. Bata, eskumenekoa da, banakako lurrazaletan banatuta dago eta prezioak ezarri egiten dira. Beste kasuan, norbanakoak dira jabeak, propietate binkulatuak dira eta ezin dira lurrok erabili. Norbaitetik lurratalaren zati bat landatu gura dauka adierazten badau, tratua da, epe batean – hamar edo hamabi urte behar bada – produzitukoak laborariarentzat dala eta epe hori igarota, laborariak jabearen lurra alokatzeko eskubidea dauka. Horrela, Bizkaiko lur-eremu handia dago landatuta. Ardoaren laborantza, esate baterako, asko zabaldu da inguruetan.

Eguraldiari eta gaisoaldiei buruz jakin nituenak, Bizkaiko mediku-gizon apurrek argitaratu eben txostenari esker izan ziren, Londoneko Royal College of Physiciansek eskatuta, hain zuzen ere. Termometroek erakusten dabenez, udako bataz besteko beroa 19 eta 21 Reaumur gradu bitartekoa da; neguan, 5 eta 7 bitartekoa. Udan, termometroak, gitxitan egiten dau 26 gradutik gora eta neguan, oso gitxitan 0 azpitik. Tenperatura-aldaketak bapatekoak dira eta erabatekoak, esate baterako, jazo daiteke merkurioa goian egon eta 3 edo 4 gradutara jeistea segundu batzutan.

Aixeak, gebienetan, begoaldetik eta iparmendebadetik jotzen dau. Hegoaldekoak, udagoienean jotzen dau gebiako; iparmendebaldekoak, udabarrian. Hilerik onenak abuztua, iraila eta urria dira eta batzutan, azaroa. Udabarriko hilak ez dira batere egonkorak, neguan beste euri botatzen dau eta . Udako hilak dira osasungarritsuenak, udagoiena apur bat okerragoa da; eta negua eta udabarria ez dira osasuntsuak.

Bizkaian, hedatuen dagozan gaisotasunak azalekoak dira. Katarroak be asko izaten dira, batez be birikiak hartzen dabezenetakoak, pleura, biriki eta beste banturak asko dira; Biriketakoetatik aparte, erreuma da zabalduenetarikoa. Eguraldi aldaketak ei dira arrazoia.

Bizkaian senda-landare asko dagoz. Dana dala, biztanleak erabiltzen dabezan gitxi batzuk kenduta, landareok ez dira erabiltzen Espainiako medikuntza-botiketetan. Horreetariko batzuk honeek dira: laurus nobilis, arbustus unedo, rabnus cartarticus, erica cantabrica, smilax aspera, humulus lupulus, tormentilla erecta, poligala amara, digiralis purpurea, daphne laureola, gentiana lutea, anethenus nobilis. Bost urteko epea kontuan hartuta, berrogeita seitik bat hiltzen da urtero Bilbon.

Euskal probintziak, inork ez dituen hainbat pribilegio daukiez eta sutsu defendatzen dabez. Dana dala, Bizkaiak, euskal lurraldeak baino eskumen gebiako daukaz. Aipagarrienak bakarrik aipatuko dodaz.

Bizkaiak ez dau Espainiako erregea errege lez onartzen, Bizkaiko Jaun lez baino. Itxurazko pribilegioa da hori baina hurrengo hau garrantzitsuago da; soldadutzari buruzkoa da hain zuzen be. Bizkaian soldaduak ez dira errekrutatzen beste lekuetan moduan, bertoko soldaduak kanpoko erasoia danean bakarrik dagoz derrigortuta burrukatzen. Holan ez diren kasuetan edo erasoaren arriskua aldentuta dagoenean, sakabanatu edo etxeratzeko eskubidea daukie soldaduok.

Hurrengoa oborezko pribilegioa da, dauazan abantailak kontuan hartu ezkerero. Zigorrei dagokienez, Espainiako nobleek daukien pribilegio bera daukie hemengoak, hau da, ezin da bizkaitarrik urkitu, ito baino eta latigoz be ezin da bizkaitarrik jo. Urkitutea eta itotearen arteko desbedintasuna hurrengo bonetan bakarrik datza, zigortua jesarrita itoten dala, ez zutunik⁴⁶.

Beste pribilegio bat erlijioari buruzkoa da. Inongo atzerritarrek ezin dau Bizkaian merkataritzan aritu, katolikoa izan ezean.

Bizkaia gobernatzeko legeak be diferenteak dira, ez bakarrik Espainiari dagokionez, gainerako euskal probintziei doagokienez be bai. Eskubideak dira bai, baina ez dago hain argi eskubide egokiak diren ala ez. Nire ustez, hemen ez da justizia ondo ebazten; izan ere, lege desberdinak izateak ez dauksie mesederik egiten beharduneei aberatsen aurrean.

Justiziari dagokionez, Bizkaiko legeen arabera egiten bada be, ez da bertan erabakitzen gorengo instantzietara jo behar danetan. Korregidorearen epaitegian hasten dira apelazioak, handik, lehen instantzian, Valladolideko Txanzileria ailegatzen dira; gero Gaztelako Kontseilura; ostean, Mil ducados izeneko auzitegira, izan ere, mila dukadu emon behar direlako apelazioa kontuan hartzeko; azkenean, erregearenganaino, “appelar de notoria injusticia” izeneko apelazioan, hain zuzen be. Hori dana ikusita, argi dago, diru asko behar dan lez goragoko justizi-istantziara jotzeko, aberatsenak bakarrik abal dabela auzia luzatu eta ondorioz, eurok daukiela ondo libratzeko auke-ra gebien.

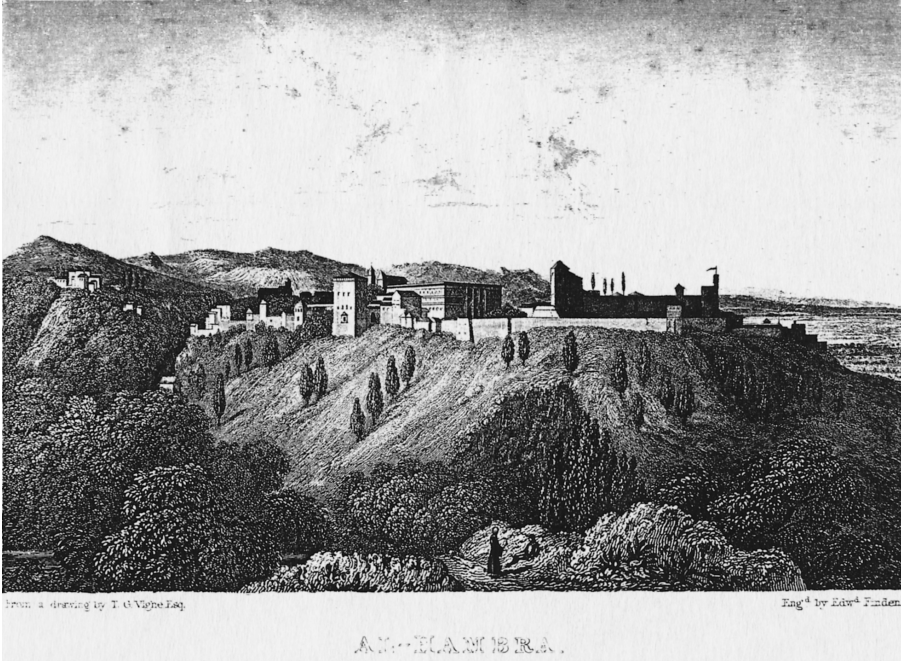
Bizkaiak ez dau zertan Espainiako gobernuko zergarik ordaindu behar. Erregeak ez dau batzen zerga-dirurik hemen, baina dirua dauanetan eskatu egiten dau eta normalean eskatutakoaren zati bat emon egiten jako. Dana dala, diru-eskariren bat Bizkaiko legeekaz bat ez badator- inoiz jazo izan dana- Bizkaiak erantzun ezbaitsu hau itzultzen dauto: “Se obedece pero no se cumple”

Probintziako burua Korregidorea da, erregeak izendatutakoa hain zuzen be. Dana dala, korregidoreak izena bakarrik dauka, diputatuak egiten dabe bere lana eta. Diputatuak hautatu egiten dira, biru urterik bebin eta eurekin

⁴⁶ Itzultzailearen oharra: Garrote Vil izenez ezagutzen duguna.

batera, sindikoak eta erregidoreak ere bai. Bizkaiko herri bakotxak, herriaren lur-zabalaren arabera, hautagai bat edo bi bialtzen dauz. Herrien izen bakotxa paper zati baten idazten da, kutxa baten sartzen dira papelok eta urtetan diren lehenengo laurak kargudunok hautatzeko aukera daukie eta probintziako funtzionarioak izendatzeko eskubidea be bai.

Pribilegioak, lege zibilak eta itsasozko legeak hiru legedi desberdinetan idatzita dagoz. Bizkaiko itsasozko legeok Hego Amerikako lurralde espainiarren oinarri izan dira.”

S P A I N.

BY
HENRY D. INGLIS,
AUTHOR OF "IRELAND IN 1831;" "CHANNEL ISLANDS;"
"A JOURNEY THROUGH NORWAY;" "THE TYROL;"
&c. &c.

IN TWO VOLUMES.

—
THE SECOND EDITION:
WITH AN
INTRODUCTORY CHAPTER ON THE PRESENT
POLITICAL STATE OF THE PENINSULA.
—

VOLUME I.

LONDON:
WHITTAKER AND CO., AVE-MARIA-LANE.
1837.

the town either in panniers, on mules, or in sledges, which are provided with a contrivance by which they constantly moisten their path with water.

Walking through the streets, to the *posada de St. Nicola*, the only good inn in Bilbao, and one of the very best in the Peninsula, I was attracted by two curious exhibitions, one of them very forcibly reminding me that I was in Spain: two well-dressed peasants danced before me the whole length of a long street, while another walked behind, playing a sort of trumpet; and in the open space before the principal fountain, some boys were amusing themselves with the representation of a bull-fight; one boy was mounted on another's back, the undermost representing the horse of the *picador*, the other was armed with a long pole, while a third on foot, his head covered with a basket in which he had fixed two horns, imitated the motions and bellowing of the bull; several others with handkerchiefs, represented the *torreadors*, throwing them in the bull's face. The bull-fights at Bilbao had newly concluded; the Infante had been treated with eight exhibitions, in which thirty-two bulls were killed. This is the highest mark of respect that Spanish authorities can shew to a visitor, and the greater the number of bulls that are sacrificed, the greater of course the compliment.

I remained in Bilbao a fortnight, which I found amply sufficient to see all that merited attention, and to inform myself respecting some of the pecu-

As the road approaches Bilbao, the mountains that inclose the valley increase in height, make a curve, and run directly into the Bay of Biscay; and Bilbao is situated in their bosom: it is this that gives to Bilbao its peculiar character. Mountains generally diminish in height as they approach the sea; but here, this rule is reversed, and Bilbao possesses the singularity of being a sea-port, and of yet being all but surrounded by lofty mountains. Owing to this, nothing can be more striking and novel than the city where it is first seen from the bridge that crosses the small river about a mile before entering it. I was obliged to leave the carriage at the entrance to the town, and walk to the *posada*; for it is the rule that no wheeled carriages of any kind are allowed to drive through the streets of Bilbao. This regulation has arisen from a praiseworthy desire to preserve the purity of the water, which is conveyed in a stone tunnel under the streets; all goods are therefore carried through

18 SPAIN IN 1830.

liarities of the province of Biscay. I have already spoken of the situation of Bilbao, as striking and beautiful, but the town itself is not remarkable for its beauty or cleanliness; the smells are most offensive; and lying as it does in so deep a basin among the mountains, which even shut it out from the sea, I can scarcely think Bilbao a healthy city. But by the side of the river, there is a fine promenade all the way to the port, which lies about two miles from the city, and here the inhabitants may catch some of the sea breeze which generally comes up with the tide; a part of this promenade is allotted to the fruit and vegetable market, which I strolled through, the morning after my arrival; there was a most abundant display of every sort of which the season admitted, including an extraordinary quantity of *tomato*,—this is known in the south of France by the name of *potom d' amour*, and is an important ingredient in Spanish cookery. The bread market is held along with the fruit market, and I found the bread of Bilbao quite equal to that of the other parts of Spain.

When I looked from my window in the hotel, I found that I was well situated for observing the inhabitants of all classes: opposite, stood the church of St. Nicholas; at one side was a public fountain, and on the other a brass basin—reminding me of Mambrino's helmet—indicated a barber's shop. At all hours therefore I might see some going to mass, and others filling their pitchers at

SPAIN IN 1830.

19

the fountain. The Biscayan deserves the character of strength, that has been given to him; and the contrast between the Biscayan, and the Andalusian peasant, who inhabit the two extremes of Spain, is remarkable: the latter, dark, tall, upright, slim, with something of elegance in his appearance; and the look of pride generally visible in his air and countenance, seeming to have some reference to his personal attractions: the Biscayan, broad, athletic, lounging, with something of peculiar roughness in his look and manner; and his expression of blunt independence, having no reference to himself individually, but arising from the knowledge that he is a Biscayan, and as such, the hereditary possessor of peculiar and exclusive rights. Such seemed to me the Biscayan peasant, whether he filled his pitcher at the fountain, or entered St. Nicholas to mass. As for the women, I do not feel myself obliged to use the same reserve in speaking of them as of the women of Vittoria: because the inhabitants of Biscay being a distinct race, my opinion of them does not compromise the character and claims of Spanish women generally. I saw little beauty in Bilbao, and less elegance; and in the manner of the women I remarked the same bluntness as that which characterizes the men.

But along with Biscayan bluntness, there is much good-heartedness and honesty; and a great deal of intelligence; and even the pride of a

20 SPAIN IN 1830.

Biscayan, has given rise to much of the industry and enterprise which in the province of Biscay are so conspicuous in the cultivation of the soil, in the construction of useful works, and in the establishment of praiseworthy institutions. Many of the inhabitants of Biscay in the upper classes have made voyages into other countries, and have returned with diminished prejudices, and increased liberality of sentiment; and the consequence of this has been, that among the educated, and better classes of society, there is little narrowness in political sentiment, and little bigotry in religion. I heard several of the most respectable inhabitants of Bilbao express openly much dissatisfaction at the political debasement of Spain, and breathe ardent wishes for the diffusion of intellectual and religious light; but they added, what my own knowledge has since fully confirmed, that I should not find in any other part of Spain, the same enlightened views as I had found in Biscay. Among the lower orders in Bilbao, and in Biscay generally, there is still much bigotry both in politics and religion, but more especially in the latter; during the existence of the constitution, the prejudices of the lower ranks made it necessary to affix in large letters over the doors of all the churches, and attested by the existing authorities, these important words,—“The Roman Catholic is the only true religion.”

In Biscay there are not many poor, nor many

SPAIN IN 1830.

21

rich. Formerly, Bilbao contained many wealthy citizens; but the export trade in wool was then flourishing. At that time the clearances were more than double their present number; but ever since the preference of Saxon wool has begun to be shewn in the foreign markets, the trade of Bilbao has declined, and now, not more than between thirty and forty British vessels visit Bilbao in the course of a year. Some few houses in Bilbao have still considerable returns from the fish trade, and one or two, from the iron export trade; but this has also fallen off, since the demand for Swedish iron has increased. Biscayan iron would still command a preference in the foreign markets, from its superior qualities for finer purposes, if it could enter them at the same price as Swedish iron; but this is impossible, both on account of the expense of fuel for furnaces, and the want of inland navigation. Timber is not scarce in the province of Biscay; but there is an old Biscayan law which tends to keep up its price, enacting that for every tree cut down, six must be planted in its stead; this is often felt to be an inconvenience, and produces scarcity in the midst of plenty. I was informed that two or three houses in Bilbao realize from 2 to 3000*l.* a-year; but I believe I may assert that no one spends 300*l.* It is difficult to spend money in Bilbao: in no part of Spain, least of all in Biscay, is it the custom to live extravagantly or luxuriously. The table of a

Biscayan is remarkable for its simplicity and sameness: of whatever rank he may be, he takes his cup of chocolate and bread, followed by a glass of sugar and water, about eight o'clock; he dines about one, and six days out of seven, his dinner consists of broth, and a *puchero*, which is boiled beef, with a small bit of pork, surrounded either by cabbage, or Spanish peas (*garbanzos*), and varied occasionally with a sausage; a cup of chocolate again in the afternoon; and for supper, boiled lettuce, prepared with vinegar, oil, and pepper, finish the repasts of the day. The *menage* at home, therefore, costs but a trifling sum; and neither does the Biscayan spend anything upon entertaining his friends: not that he is unsocial; he is social according to the custom of his country. During the winter, a circle of six, eight, or ten families form themselves into a society, and agree to visit each other; each chooses a week, and during each week the circle assembles every evening at the same house; they take chocolate before going out, and sup when they return; the entertainment is entirely intellectual; music, cards, and dancing fill up the evening. Upon one occasion only, does the circle eat together; all the money lost and won at cards, is made a purse, and is confined to one of the party; and during the summer it is converted into a dinner in the country, of which all the members of the circle partake.

There are no public amusements in Bilbao,

excepting occasional bull-fights. Two attempts to establish a theatre have failed; a handsome stone theatre erected some years ago, was burnt down not long after it was erected; and there was strong reason to believe, that the conflagration was wilful, and that the friars were at the bottom of it: another theatre constructed of wood, was subsequently opened; but after a very short time it was pulled down by order of the public authorities; and this was also generally believed to have been owing to the interference of the friars.

The town of Bilbao is extremely rich. On the occasion of the king's visit a few years ago, the corporation expended no less than two million of reals (20,000*l.*) in feasts, decorations, bull-fights, &c. and to cover these expenses, it was not necessary to lay on any additional impositions. These funds arise from dues upon the entry of all the necessaries of life, whether by land or by sea: beef is entirely a town monopoly; the meat is farmed to butchers at certain prices, and retailed by them, and by this monopoly the Corporation realizes 1500 reals per day. The duties upon wine, soap, and oil, are also considerable, and the dues of port entry upon all articles of subsistence are $2\frac{1}{2}$ *l.* per cent. But notwithstanding these dues, living is not expensive. The following are the prices of some articles: beef is 10 quartos, or about $3d.$; mutton $3\frac{1}{2}$ *d.*, but it is generally of an indifferent quality; a lamb costs from $20d.$ to $2s.$; veal is

24	SPAIN IN 1830.	25
<p>about 4<i>l.</i> per lb., all of 17 oz. Bread varies in price, according to the quality: the best is 1½<i>d.</i> per lb., but the coarsest kinds, and the bread of Indian corn, is not sold by weight. Many kinds of game are both plentiful and cheap: woodcocks are frequently to be had at 10<i>d.</i> or 1<i>s.</i> per pair. Groceries are also reasonable, and it is a curious fact, that loaf sugar, coming from England, is cheaper than raw sugar, direct from the Havannah; good wine costs a little less than 3<i>d.</i> per bottle.</p> <p>The Spanish country wines taste unpleasantly to a stranger, for they have almost all contracted, less or more, a peculiar flavour from the skins in which they are carried. There are two reasons why the Spanish wines are carried in skins: in the wine countries there is little wood to make casks; but the principal reason is, that the cross-roads are not suited for carriages, and that mules can more conveniently carry skins than casks. Throughout Biscay, the wages of labour are from 10<i>d.</i> to 1<i>s.</i>; and workmen, such as carpenters, masons, &c. receive from 20<i>d.</i> to 2<i>s.</i> per day.</p> <p>Among the first days of my residence in Bilbao, I visited the new cemetery, the model of which is worthy of being adopted in other places. This <i>Campo Santo</i> has been inclosed in consequence of a quarrel between the Franciscan Convent and the Chapter of Bilbao, respecting the dues of burial, in a place to which both claimed right; and the Corporation completed the new cemetery, at an</p>	<p>expense of not less than 30,000<i>l.</i> The gateway is beautiful and elaste, with this appropriate inscription over it:</p> <p style="text-align: center;">“Cada Paso, que vais dando Por la senda de la vida Mas y mas os va acercando Montales, á la partida, Que en vano estais evitando.”</p> <p>The design of the <i>Campo Santo</i> is this: a square area of about six acres is surrounded by a covered arcade, supported by Doric columns; the back of the arcade is an immense wall of brickwork, in which there are four rows of spaces for coffins, the opening one yard square, and six feet and a half long; into this, the coffin is deposited; the spaces which are not occupied are slightly closed up; and a ring in the centre, shews that they are vacant. When a coffin is deposited, the opening is built up with brick and lime, and a stone or marble slab, fitted into it, records the name of the buried. The cemetery is fitted to receive 3000 dead—a great number for so small a space; and the area beyond the arcade, is tastefully laid out as a garden and shrubbery. Besides the inscription I have noted down, there are several others that struck me as being beautiful and well chosen. The following particularly, over the inner-gate, is striking:—</p> <p style="text-align: center;">“Deten sus pasos inciertos O Caminiente ! repara, En que esta Puerta separa A Los vivos de los muertos.”</p>	
	VOL. I.	C.

which may be freely translated:—"Stop, thoughtless wanderer! and reflect,—this gate separates the dead from the living."

In returning from the cemetery to the town, I made a long circuit, visiting in my way the *Iglesia de Bigoña*, a church which takes its name from a miraculous image of our Lady of Bigoña, deposited in it, and looked upon with extraordinary veneration by the lower orders in Bilbao. It happened to be a feast day, and a great number of persons were collected in the church, because upon all such days, the curtain that screens the miraculous image is withdrawn for a few moments—an opportunity not to be disregarded by any good Biscayan who desires to ensure the kind offices of the sainted Lady of Bigoña. Before the service begun, the officiating priest shewed me the sacristy, and a head of John the Baptist in wood; a very clever performance, by a native artist; and I afterwards waited in the church long enough to see the curtain withdrawn, and the prostrations of three or four hundred devotees. There is a small foundation left to this church, for a curious purpose. The curate must go to the gate of the church at the commencement of every thunder storm,—say a certain prayer,—and sprinkle the sky with holy water. It appears, however, that the virtue of the water, as well as the water itself, has been sometimes dissipated before reaching the clouds; for the church tower has been twice struck by lightning.

In the course of my walk, I learned a curious fact, illustrating strongly the mixture of pride and generosity which is often found in the Spanish character. The Corporation being desirous of conducting an aqueduct and a road to Bilbao from a mountain about a league distant, applied to the proprietor (a grandee of Spain) to purchase the land through which these were to be carried. He refused to sell it; but said, that if the Corporation would petition him for a grant of the land, he would make them a present of it: they however wanted no favour, and would not condescend to this: but supposing that the proprietor would be prevailed upon to sell, they commenced, and at length nearly finished the work. The grandee, offended at this insolence, applied to the king for an order to demolish the work, and obtained it; but just in time to prevent this, the Corporation petitioned the grandee, and the order was not only rescinded, but the grant of the land was completed. The water conveyed in this aqueduct forms a reservoir at the entrance of the town for a useful and rather a novel purpose; by opening a sluice, seven of the lowest streets in the town are inundated; this is done every week during the summer heats, and is doubtless very useful in carrying away impurities. I walked through one of the lowest of the streets an hour before, and an hour after the purification; and the difference in smell, freshness, and coolness, was most striking.

short distance from it—the Burena convent of Mercenarios, and the Friars of San Mames, both of the Franciscan order.

The female convents are also numerous; these are, La Concepcion, a Franciscan order, in which there are 14 nuns; Santa Clara, also Franciscan, in which there are 10 nuns; El Convento de la Encarnacion, where there are 27 nuns; el Convento de la Cruz, containing 12 nuns; Santa Monica, an Augustinian order, with 12 nuns; La Esperanza, containing 12, and La Merced, containing 10. There are altogether about 350 friars and nuns in Bilbao, and about 120 priests. In the province of Biscay, females profess at a very early age; their novitiate generally commences about fifteen, and at the expiration of a year they take the veil. A nun must carry into the convent about 30,000 reals (300*l.*); and to La Merced and Santa Monica, considerably more. I ascertained, from a source of the most authentic kind, that three-fourths of the nuns who take the veil at this early age, die of a decline within four years. The climate, which in Biscay is so prolific in consumption, added to the low and damp situation of some of the convents, may perhaps be admitted to have some influence upon this premature decay; but I should incline to attribute a greater influence to causes more immediately referable to the unhappy and unnatural condition of those who are shut out from the common privileges, hopes, and enjoyments of their kind.

Walking either in the streets, or in the neighbourhood of Bilbao, the convents and monasteries are very conspicuous: they are almost all immense piles of building, of little architectural beauty, and are at once distinguished by the stone gratings that cover their windows. In the town there are four monasteries—the Franciscans, the Capuchins, the Augustins, and the Carmelites: the two former of these subsist on charity, which is liberally bestowed, and they in their turn give charity to others. Every day, a great number of poor are fed after the Franciscan friars have dined, and as they are a hundred and ten in number, the refuse of their dinner must be considerable. I visited the Franciscan convent accompanied by an English lady, and although I found the utmost politeness from the Superior, he was deaf to all my entreaties to permit the lady to enter the sacristy, to see a picture said to be by Raphael. This convent was partly destroyed by the French, and it was under its gateway that several of those military executions took place, which so disgraced the conduct of the French during their occupation of the province of Biscay. In the Carmelite convent, there are only five friars, who want for nothing that money can purchase; they are extremely rich, and possess a charming property not far from Bilbao, called “*el Desierto*,” but which might with greater propriety be called “*el Paraiso*.” Besides these monasteries within the town, there are two at a

30 SPAIN IN 1830.

I visited the convent of Santa Monica in company with an old gentleman, an inhabitant of Bilbao, who had known several of the inmates from childhood. We were only permitted to converse through a double grating, which separated the small antechamber where we stood, from the convent burying-ground, where three of the nuns were; two of them seemed to be above thirty, the other was under twenty; my companion, a very jocular old man, jested, and amused them; and they in their turn prated, and laughed immoderately, and appeared to be in excellent spirits; but the sight of an old acquaintance, and the novelty of a visit from an English lady, had probably produced a temporary excitement: while, in the midst of their mirth, they were suddenly sent for by the abbess, who probably thought it wise to turn their thoughts into another channel. It is a pity, I think, that those who have separated themselves from the world, should afterwards be permitted to hold any communication with it; feelings may be stifled, and hopes buried, and time and habit may lead to forgetfulness, and even unconsciousness, of a busier, and it may be, a brighter scene; but recollections are easily awakened, and it is cruel to revive that which must again be buried.

Walking one evening to see the new hospital, which lies on the outskirts of the town, I was surprised at the great number of mules which were entering and leaving Bilbao; the former laden

SPAIN IN 1830. 31

with wine, soap, and oil; the latter with dried cod, which forms the staple of the Bilbao trade, and is an article of diet very extensively used throughout the greater part of Spain. There is a curious regulation respecting the trade of Bilbao with the interior,—no muleteer from Castile can carry away a load from any part of Biscay, unless he has brought a load with him; and this load must consist of something that may be eaten, drank, or burnt: this regulation ensures at all times to the Biscayan market an abundant supply, at a reasonable rate, of all the articles that come from the interior; nor is the regulation thought a hard one by the muleteer; because, although owing to the abundant supply, he is frequently a loser by it, he knows that it would be insecure to carry money so far to the market: it is in fact a remnant of the original commerce of all nations—barter.

I found the hospital well worthy of a visit; it is not yet completed, but is calculated to accommodate 250 patients. When I visited it, there were only 50 patients, whose diseases were consumption and old age. One part of the establishment I greatly approve of; a ward of the building is appropriated for the reception of strangers, or persons of a superior rank in life, who may be desirous of good advice at a moderate expense, and without occasioning trouble to friends or relations: these pay half a dollar per day, and have all the best hospital attendance united with the comforts of a

private house. I can scarcely conceive a more welcome piece of intelligence to an unfortunate stranger, seized with a severe malady in a foreign place, than the existence of an institution like this.

In walking through the wards, I noticed books in the hands of several of the patients; these were chiefly forms of prayer; but seeing one sick man laughing heartily over his studies, I had the curiosity to approach his bed near enough to ascertain that he was engaged with a comedy of *Lopez de Vega*.

Passing along the streets, I frequently met the boys belonging to a clarity school, the only one in Bilbao; they were, with few exceptions, very raggedly dressed, and most of them provided with little bells, with which they produced not an inharmonious music: the cause of their ragged dress is easily explained by the want of funds, which arise solely from the trifling imposition of four reals per ton upon every foreign vessel entering the port. The only explanation I was able to get of the ringing of bells is, that this custom is pleasing to the Virgin. There is another sort of music peculiar to Biscay, of the most discordant kind, and which I cannot recollect even now, without unpleasant sensations. This music is produced by the wheels of the carts drawn by oxen: these are solid, without spokes, and a strong wooden screw is made to press upon the axle of the wheel; the consequence of this, is a sound so

horribly grating, that the faintest conception of it cannot be conveyed by words. The peasant supposes, that without this noise, the oxen would not go willingly; and if they be once accustomed to it, this may perhaps be true. No carriage being allowed to pass along the streets of Bilbao, they are of course free from this intolerable nuisance; in the town of *Orduña*, also, it is not permitted; but on all the roads of the Basque provinces, and especially in the streets of *Vitoria*, this noise is so unintermitting, that nothing could tempt me to reside in that town.

Every evening while I remained in Bilbao, I spent half an hour in the Swiss coffee-house—the only one in the town; and one evening, I was much amused by a very curious scene I witnessed there. Four gentlemen were seated at a card-table when I entered the coffee-house, and at first I paid no particular attention to them; but accidentally resting my eye upon them while sipping my coffee, I was surprised to see one of the players shut one eye, and at the same time thrust his tongue out of his mouth; from him, my eyes wandered to another, who at the same moment squinted with both eyes, and thrust forward his under-lip: I now saw that it was a constant succession of face-making, while all the while the game went on. It is impossible to describe the strange, ludicrous, and hideous faces of the players: I was at first dumb with astonishment, and then

convulsed with laughter, and all the while dying with curiosity to know the reason of so grotesque an exhibition. It was a Biscayan game, called *mās*—answering to each card there is a particular contortion of the face, which interprets its value; and the point of the game consists in the dexterity with which partners are able to convey to each other by grimaces, the state of each other's hand. This is a favourite game in Biscay, but it is said to require a lifetime to become expert in it: I should think it requires also the natural gift of grimace.

There are many charming walks around Bilbao, up the river, and down the river, and among the neighbouring mountains; and in whatever direction one turns, proofs are at hand, of the enterprising spirit, and great industry of the inhabitants in the improvement of land. Within the last ten years, much waste land has been brought under cultivation: of this waste land, there are two kinds; one, which is the property of the jurisdiction, and which is parcelled out to individuals, the price being fixed by arbitration: the other which is the property of individuals who possess entailed estates and cannot dispose of waste land. Some enterprising person offers to cultivate a portion of this land, under the agreement that the produce for a certain period, ten, or twelve years perhaps, is to be the property of the cultivator, and that at the expiration of that term, the cultivator is to rent the land of the proprietor. By these two modes, a great part of the

cultivable land of Biscay has been brought under cultivation; and the vine is now extensively grown upon all the surrounding slopes.

The following few particulars respecting the climate, diseases, &c. of Biscay, I obtained from a report drawn up by a few of the principal medical men of the province, at the request of the Royal College of Physicians in London. The medium heat of the thermometer in summer is from 19 to 21 of Reaumur, and in winter from 5 to 7. In summer, the thermometer scarcely ever rises above 26, and in winter, rarely falls below 0; changes in the temperature are sudden and extraordinary; the mercury having been known to rise and fall from 3° to 4° within a few minutes. The most prevalent winds are S. and N. W.; the S. the most constant in autumn, the N. W. in spring. The finest months are August, September, October, and sometimes November; the spring months are the most unsettled, rains being then almost as frequent as in winter. The summer months are the most salubrious; autumn less so; and winter and spring may be said to be unhealthy. The diseases most common in Biscay are cutaneous diseases; and catarrhs, especially pulmonary, which often terminate in phthisis. Inflammations of the pleura, lungs, and bowels,—and rheumatism, are the most numerous after the class of pulmonary diseases; and of all these, the atmospheric changes may be considered

36	<p>the predisposing cause. The province of Biscay abounds in medicinal plants; but excepting a few simples used by the inhabitants, these do not enter into the Spanish pharmacopeia. Amongst these medicinal plants, are <i>laurus nobilis</i>, <i>arbutus unedo</i>, <i>rabanus cartaticus</i>, <i>erica cantabrica</i>, <i>smilax aspera</i>, <i>humulus lupulus</i>, <i>tormentilla erecta</i>, <i>poligala amara</i>, <i>digitalis purpurea</i>, <i>daphne laureola</i>, <i>gentiana lutea</i>, <i>anethenus nobilis</i>. The number of deaths in Bilbao, calculated from the parochial register by an average of five years, amounts to one in forty-six yearly.</p> <p>The Basque provinces enjoy many separate privileges, of which they are extremely jealous; but Biscay Proper enjoys more privileges than either of the other Basque provinces. I shall mention a few of the most remarkable. Biscay acknowledges no king; the king of Spain is not king, but lord of Biscay. This is but a nominal privilege; but the next is more important. The conscription does not extend to Biscay; in case of invasion only, Biscay is bound to furnish troops, but as soon as the demand upon their services is past, they are entitled to disband themselves. The next is a highly honourable privilege, whatever may be thought of its solid advantage: a Biscayan cannot be hanged, but must be strangled, like a Spanish noble; nor can stripes be inflicted as a punishment. The only difference between hanging and strangling consists in this, that the punishment of</p>	37
36	<p>the predisposing cause. The province of Biscay abounds in medicinal plants; but excepting a few simples used by the inhabitants, these do not enter into the Spanish pharmacopeia. Amongst these medicinal plants, are <i>laurus nobilis</i>, <i>arbutus unedo</i>, <i>rabanus cartaticus</i>, <i>erica cantabrica</i>, <i>smilax aspera</i>, <i>humulus lupulus</i>, <i>tormentilla erecta</i>, <i>poligala amara</i>, <i>digitalis purpurea</i>, <i>daphne laureola</i>, <i>gentiana lutea</i>, <i>anethenus nobilis</i>. The number of deaths in Bilbao, calculated from the parochial register by an average of five years, amounts to one in forty-six yearly.</p> <p>The Basque provinces enjoy many separate privileges, of which they are extremely jealous; but Biscay Proper enjoys more privileges than either of the other Basque provinces. I shall mention a few of the most remarkable. Biscay acknowledges no king; the king of Spain is not king, but lord of Biscay. This is but a nominal privilege; but the next is more important. The conscription does not extend to Biscay; in case of invasion only, Biscay is bound to furnish troops, but as soon as the demand upon their services is past, they are entitled to disband themselves. The next is a highly honourable privilege, whatever may be thought of its solid advantage: a Biscayan cannot be hanged, but must be strangled, like a Spanish noble; nor can stripes be inflicted as a punishment. The only difference between hanging and strangling consists in this, that the punishment of</p>	37
37	<p>strangulation is inflicted while the criminal is seated. The next Biscayan privilege is a privilege annexed to his religion; it is, that no foreigner is entitled to establish himself in any trade, unless he profess the Roman Catholic religion. The code of laws by which Biscay is governed, is different not only from those of Spain, but also from those of the other Basque provinces; this is no doubt a right, but whether it be a right conveying any advantage is more questionable. I understood that justice in Biscay was badly administered, and that a code of separate laws in no respect increased the chances of the poor in a contest with the rich. Questions arising in Biscay, although decided by the laws of Biscay, are not decided within the province, but are subject to numerous appeals. They originate with the Court of the Corregidor; from which the first appeal is to the Chancery of Valladolid; from this to the Council of Castile; then to the tribunal <i>de mil ducados</i>, so called because that sum must be deposited before the appeal can be received; and lastly to the king, under the name of "<i>apelar de notoria injusticia</i>." It is evident, that with the power of thus prolonging the term of litigation, and the necessity of a large deposit, the richest litigator must enter upon his lawsuit with very reasonable hopes of success.</p> <p>Biscay is not obliged to pay any government impositions; the king has no certain revenue from Biscay, but when money is wanted, he must ask it,</p>	37

and a part of what is demanded is generally given ; but if any demand be made inconsistent with the laws or privileges of Biscay, a thing that has sometimes happened, Biscay returns this contradictory answer ; “ *Se obedese, y no se cumple.* ”

The head of the province, is the Corregidor, who is named by the king of Spain ; but an appeal from the corregidor to the deputies, seems to render the precedence of the corregidor merely nominal. The deputies are elected thus : the general election for the nomination of deputies, syndics, and regidores, takes place every three years. Each village within the province sends one or two electors, according to its size ; the names of the villages are written upon separate pieces of paper, and all are put into a wheel, and the first four that turn up, have the right of election, or of naming the public functionaries of the province.

The privileges, the civil laws, and the maritime laws of Biscay, are contained in three separate volumes ; the latter of these forms the basis of the maritime laws of Spanish South America.